

**LOTARINGIAI V. KÁROLY HERCEG HADJÁRATAINAK NAPLÓJA:
A TÖRÖKELLENES MAGYARORSZÁGI HADJÁRATOK
1683–1688 KÖZÖTTI SZAKASZÁNAK FONTOS FORRÁSA***

Lotaringiai V. Károly herceg személye szorosan összefonódik a kora újkori Magyar Királyság történetével, elsősorban Buda visszavétele (1686) és Magyarország török hódoltság alóli visszavívásában játszott császári fővezéri szerepe miatt. A budai Várnegyedben számos felirat, emlékhely őrzi nevét, és Benczúr Gyula híres, millenáris alkalomra készült történelmi festményén (Budavár visszavétele, 1896) jelképesen fehér lovon vonult be a magyar történelmi panteonba. Ugyanakkor e neves történelmi személyiség életművének beható kutatása a magyar és egyetemes történetírás régi adóssága maradt. Ennek elsősorban az az oka, hogy hasonlóan korának több európai történelmi egyéniségéhez, Károly herceg a nemzeti történetírások mostoha gyermekévé vált. Noha a neves lotaringiai hercegi címet viselte, soha nem uralkodott saját hazájában, s méltán nevezték a „hercegség nélküli herceg”-nek. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források teljes körű feldolgozása sem történt meg. Az utókor igen változatos és gyakran anakronisztikus képet őríz róla.¹

A XVII. század Lotaringia történetében zűrzavarok és az uralkodói hatalom látványos gyengülésének időszaka volt. A balszerencsés évszázad 1624-ben egy örökösödési válsággal kezdődött, amikor II. Henrik Lotaringia és Bar hercege² fiú utód nélkül hunyt el. Halála előtt nem sokkal leányát Nicole-t annak unokatestvéréhez, Vaudémont Károlyhoz³ adta feleségül, aki ezáltal az utódja lett. Ugyanakkor a helyzetet bonyolította II. René herceg előkerült testamentuma, amely szerint a hercegi korona csak férfíágon volt örökölhető. Ennek következtében a jogos örökös Vaudémont Ferenc,⁴ Károly apja lett, aki azonnal lemondott fia javára, aki viszont egyedül kezdett uralkodni IV. Károly néven. A herceg veszekedő és kiszámíthatatlan természete, valamint a császárhoz fűződő szoros kapcsolata hamar kiváltotta a francia király haragját, aki csapataival 1633-ban megszállta

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendületi II. kutatási projekt (2012–2017) és a PAGEO Alapítvány által támogatott Mars Hungaricus in Gallia kutatási projekt (2015–2017) támogatásával készült.

¹ Lotaringiai Károly életére lásd: BMN, MS 1845–1846 (1032–1033) *Vie de Charles 5 duc de Lorraine* (par le père Hugo); MS 825 (86) *Histoire de la vie de Charles V du père Hugo*; *Bastil* 2015.; *Beauvau* 1688.; *Beauvau* 1689.; *Bekk* 1883.; *Calmet* 1728. 3. k.; *Chevrier* 1784.; *Cuénot* 1988.; *De Ponte* 1701.; *Frescot* 1693.; *Frizon* 1725.; *Gaber* 1986.; *Haussonville* 1686.; *Kramer* 1954.; *Mollay* 1986.; *Le Père Hugo: Vie de Charles V, Duc de Lorraine*. Bibliothèque Municipale de Nancy, ms. 1845.; *Jean de la Brune: La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, Généralissime des Troupes Impériales*. Garrel, Amsterdam, 1691.; *Nolano* 1699.; *Nouzille* 1988.; *Sturminger* 1962.; *Petiot* 2005. 328–329. o.; *Petiot* 2014. 368–369. o.; *Sturminger* 1933.; *Tóth* 2015a.; *Tóth* 2015b.; *Urbanski* 1983.; *Wentzcke* 1943.; *Zedinger* 2008.

² II. (Jó) Henrik (1563–1624), Lotaringia és Bar hercege (1608–1624).

³ Charles de Vaudémont (1604–1675), Lotaringia és Bar hercege (1625–1675) IV. Károly néven. Életéhez lásd: *Le Cler* 1869.; *Fulaine* 1997.

⁴ Nicolas-François de Vaudémont (1609–1670), kardinális és Toul püspöke, Lotaringia és Bar hercege (1634).

Lotaringiát. IV. Károly ekkor lemondott a hercegi címről testvére javára, és a harmincéves háború alatt császári szolgálatban harcolt. 1641-ben – a Saint-Germain-en-Laye-i béke következtésben – sikerült visszaszereznie birtokait, azzal a feltétellel, hogy elfogadja a francia király protektorátusát és lemond a császárral való szövetségről. Nem sokkal később újra harcba szállt Franciaország ellen, amely egészen a háború végéig tartott. Később, a Fronde időszak alatt újra háborút indított, és 1652-ben már majdnem Párizst fenyegette a csapataival. A Fronde bukása után letartóztatták és a toledói Alcazarban őrizték, ahonnan csak 1659-ben szabadult, s birtokait csak az 1661-es vincennes-i békével szerezte csak vissza. Háborúzó természete miatt XIV. Lajos később, 1670-ben ismét elfoglalta a hercegséget, amely egészen a rijswijki békéig (1697) francia kézen maradt. IV. Károly 1675-ben bekövetkezett halálakor a hercegi titulust unokaöccse, Lotaringiai Károly Lipót Miklós Sixtus örökölte, aki V. Károly néven vált ismertté.⁵

A „csendes herceg”⁶ hagyatéka

Lotaringiai V. Károly Nicolas-François de Vaudémont és Claude de Lorraine gyermeke volt; 1634-ben Itáliába, majd onnan Bécsbe menekültek. Mivel Lotaringia ekkor francia megszállás alatt állt, a fiatal Károly a bécsi udvarban nevelkedett, ahol I. Lipót egy majdani uralkodóhoz méltó neveltetésben részesítette. Néhány évvel később apjával a párizsi udvarba távozott, ahol néhány évet töltöttek. Nem sokkal halála előtt, IV. Károly herceg egy szerződést kötött XIV. Lajos királlyal – az 1662. február 6-i úgynevezett montmartre-i szerződést –, amelyben a fennhatósága alatt álló területeket a francia királynak adta át, haláláig megőrizve névleg a hercegi címet. Megharagudván nagybátyjára és a francia királyra, Lotaringiai Károly másnap elhagyta Párizst, és néhány birtokai megszerzésére irányuló megghiúsult kísérlet után a császár szolgálatába állt. Az éppen akkor kirobbanó új török háború nagyszerű lehetőséget nyújtott az akkor huszonegy éves herceg számára, hogy őseihez méltó módon megmutathassa harci képességeit a hitetlenek elleni küzdelemben.⁷

Az első lehetőség éppen az 1664. augusztus 1-jei szentgotthárdi csatában nyílt, amely a későbbi emlékek alapján kiváló belépőnek bizonyult a herceg katonai pályája szempontjából. A herceg szentgotthárdi hőstetteiről több nyomtatott visszaemlékezés is megemlékezik, amelyek visszaköszönnek a különféle életrajzi munkákban. Legismertebb életrajzát (*La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, et généralissime des troupes impériales*) Jean de Labruno írta és 1691-ben jelent meg Kölnben, nem sokkal a herceg halála után. Ebben a szerző az események sommás összefoglalóját adja, amely az ifjú herceg hősiességének és a csatában játszott meghatározó szerepének kiemelésére szolgál. Íme, a történet rövid összefoglalása. Károly herceg az újonnan kirobbant 1663–64-es török háború idején érkezett Bécsbe. Az európai keresztény uralkodók – köztük a francia király– csapatokat küldtek a török ellen. Lotaringiai Károly, aki ekkor már egy csá-

⁵ Bogdan 2005. 162–188. o.

⁶ Ezt az újkeletű elnevezést Lőrinc László *Heti Világgazdaságban* 2016. október 6-án megjelent cikke címéből (A csendes hercege) kölcsönöztem. A jelző egyébként Cserei Mihály *Erdély történelme* című művében található, következő idézetből ered: „Csendes, alázatos ember vala, amely köntösben láttam, alig ért volna negyven-ötven forintot.” Idézi: Mollay 1986. 60. o.

⁷ Gaber 1986. 19–26. o.

szári lovasezred tulajdonosa volt, a francia nemes ifjak példáján felbuzdulva a császártól engedélyt kért, hogy részt vehessen a harcokban. Miután az engedélyt nem kapta meg, titokban elhagyta a bécsi udvart és a hadszíntérre ment. Miután Új-Zrinyivár ekkor már elesett, a Rába partján gyülekező szövetséges csapatokhoz csatlakozott. Ezt követően az elbeszélés váratlanul áttér a folyón átkelt török Montecuccoli seregének jobbszárnya ellen (sic!) intézett támadásra, ahol a császári seregek meghátráltak. Montecuccoli ekkor a bal-szárnyon elhelyezkedő franciák segítségét kérte, és eközben találkozott az ifjú herceggel, akit arra kért, hogy seregével a török támadást tartóztassa fel. Ekkor a fiatal herceg a számbeli fölényben lévő törökökkel szembeszállt és visszaverte őket a francia csapatok segítségével. A klasszikus lovagi eszménynek megfelelően, a szöveg kiemeli a herceg személyes bátorságát: „A herceg nemcsak a hadvezéri tisztségét látta el az összecsapásban, hanem egyszerű katonaként is küzdött. Kitépett egy zászlót egy török kezéből, aki éppen fel akarta nyársalni a lándzsával, amelyre a zászlót felerősítették. S e zászlót, melyet a császár neki ajándékozott, elküldték Ferenc hercegnek, aki a Nancy mellett található Burgundiak kápolnájában helyeztette el egy felirattal együtt, amelyen feljegyezték e csata diadalát, ahol több mint ötezer törököt öltek meg.”⁸ A történet megemlékezik Ligniville grófról⁹ is, aki a csatában végig a fiatal herceg közelében tartózkodott, és aki részletesen beszámolt a csatáról IV. Károly hercegnek küldött jelentésében. A szöveg megemlíti a vasvári békeszerződést is, és kiemeli, hogy a lotaringiai herceg ezredét a béke idején is fenntartották.¹⁰

A Lotaringiai Károlyra vonatkozó hagyatéak legtekintélyesebb része a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban (Lothringisches Hausarchiv, Kriegsakten, Staatskanzlei, Ungarische Akten Allgemeine Akten), illetve a Kriegsarchivban (főként az Alte Feldakten/[Türkenkrieg 1683–1688] és Hofkriegsrat gyűjteményekben) található. Ugyanakkor számos további fontos irat található még az említett osztrák központi levéltárak Staatenabteilungen (Ungarn, Türkei, Italien, Frankreich stb.), a Nachlässe, a Manuskripten, a Kriegswissenschaftliche Memoiren, Urkundenreihe [Lothringische Urkunden] stb. gyűjteményekben is. A forrásanyag másik fontos része Franciaországban található. A Lotaringiai Hercegség levéltára a Francia Külügyminisztérium (Archives Diplomatiques de La Courneuve)¹¹ levéltárában (Correspondance Politique Lorraine, Mémoires et Documents Lorraine) kutatható. Szintén itt találhatóak a magyarországi hadieseményeket francia szempontból bemutató fontos források (Correspondance Politique Autriche, Turquie és Mémoires et Documents Autriche, Turquie).¹² A témára vonatkozólag szintén gazdag levéltári forrásgyűjteménnyel rendelkezik a francia központi hadilevéltár (Service Historique de la Défense, Vincennes)¹³ és a francia nemzeti könyvtár kéziratára (Bibliothèque Nationale de France, section des

⁸ *De la Brune* 1691. 142. o.

⁹ Philippe-Emmanuel de Ligniville (1611–1664), IV. Károly herceg hadvezére.

¹⁰ Lotaringiai V. Károly herceg szentgotthárdi csatában játszott szerepéről lásd: *Tóth* 2016a.; *Tóth* 2016b.

¹¹ Lásd a gyűjtemény mutatóját: *État* 1936. A magyar vonatkozású rész részletes bemutatása: *Kont* 1913. 203–241. o.

¹² Lásd ehhez az intézmény honlapját: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/photos-videos-et-publications/archiv-es-et-patrimoine/archives-diplomatiques/> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2017. június 16.)

¹³ Lásd ehhez az intézmény honlapját: <http://www.defense.gouv.fr/site-memoire-et-patrimoine/archives-et-bibliotheques/archives/le-service-historique-de-la-defense> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2017. június 16.)

manuscrits).¹⁴ A francia központi levéltári forrásokat kiegészítik a Lotaringiában található kéziratgyűjtemények, amelyek közül a legfontosabbakat a Bibliothèque Municipale de Nancy,¹⁵ az Archives municipales de Nancy,¹⁶ az Archives départementales de Meurthe-et-Moselle¹⁷ és a Musée Lorrain¹⁸ intézményekben őrzik.

A herceg hadjáratait leíró hadinapló(k) keletkezése

A herceg mozgalmas élete miatt a rá vonatkozó források is viszonylag szétszórta maradtak fenn. Ezek közül a legfontosabb hagyaték a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv részlegében található. Az e gyűjtemény részét képező hadinaplók kéziratának jelentőségére elsősorban a jubileumi évfordulók eseményei hívták fel a figyelmet. 1933-ban, Bécs második ostroma 250. évfordulójára jelent meg Ferdinand Stöller gondozásában a herceg hadinaplójának bécsi eseményeket tárgyaló fejezete.¹⁹ Magyarországon az 1986-os jubileumi évben jelent meg a *Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686* című színvonalas forráskiadvány, amely rámutatott a herceg levéltárának gazdag magyar vonatkozású forrásgyűjteményére.²⁰ A herceg életére és magyarországi tevékenységére vonatkozóan számos kutatás folyt, ám a XVII. század legjelentősebb magyarországi háborújának fővezéréről a mai napig nem rendelkezünk tárgyilagos és jelentőségének megfelelő publikációkkal. A bécsi központi levéltárakban található, főleg magyar vonatkozású hadinaplóinak tudományos feldolgozása sem történt meg, és nem rendelkezünk olyan tudományos monográfiával sem, amely e fontos történelmi személyiséget az újabb tudományos eredmények tükrében hitelesen ábrázolná.

A herceg magyarországi hadjáratainak eseményeit pontosan feljegyeztette. A nagy valószínűséggel François Le Bègue lotaringiai nemes által írt hadinaplóinak több változata is ismeretes a bécsi központi levéltárakban. E több ezer oldalas forrásanyag között található egy összefoglaló jellegű, gondosan megszerkesztett változat (ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv Kt. 51 №. 3 Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–1689) – 348 folio), amelyet készítői valószínűleg nyomtatott formában is szerettek volna megjelentetni.²¹

A szöveg viszonylag felületes olvasása alapján is megállapítható, hogy annak írója nem azonos V. Károly herceggel. A herceg hadjáratainak eseményeit egyes szám har-

¹⁴ Lásd ehhez az intézmény honlapját: <http://archivesetmanuscrits.bnf.fr> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2017. június 16.)

¹⁵ Lásd ehhez az intézmény honlapját: <https://www.nancystan.com/bibliotheque-municipale-de-nancy> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2017. június 16.)

¹⁶ Lásd ehhez az intézmény honlapját: <http://www.archives.nancy.fr> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2017. június 16.)

¹⁷ Lásd ehhez az intézmény honlapját: <http://www.archives.meurthe-et-moselle.fr/fr/archives-en-ligne.html> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2017. június 16.)

¹⁸ Lásd ehhez az intézmény honlapját: <http://musee-lorrain.nancy.fr> (Az utolsó megtekintés időpontja: 2017. június 16.)

¹⁹ Stöller 1933.

²⁰ Mollay 1986. Szintén több – bár nem egészen pontosan megjelölt – magyarra fordított forrást publikált Szita László is ebből a gazdag anyagból: Szita 1987.

²¹ Noha e művet teljes terjedelmében ezidáig még nem publikálta senki, részletekben több szerző is merített belőle. A mű – jelenleg nyomdai előkészítés alatt álló – első teljes szövegű, tudományos kéziratát e sorok szerzője készítette elő. A kötet hamarosan megjelenik a párizsi Honoré Champion kiadó gondozásában. A kéziratra a továbbiakban *Journal* megnevezéssel hivatkozunk.

madik személyben ábrázolja az elbeszélő, aki nagy ritkán szóhoz jut hadinapló szövegében. Noha az író személyazonosságára semmilyen adat sem utal, már a legkorábbi időktől fogva egy bizonyos Le Bègue úr tollának tulajdonították e művet.²² A lotaringiai Le Bègue de Germiny család kora újkori történetét viszonylag jól ismerjük. A család első tagja, Vian Pistor, III. Károly herceg diplomatája 1596-ban nyerte el a nemességet. 1599-ben feleségül vette Anne Serre kisasszonyt, és a házasságukból született Charles (1599–1667), Germiny és Chanteraine földesura Ferenc és IV. Károly lotaringiai hercegek tanácsosa lett. A Marguerite de Rutant-nal, Chanteraine et de Dompsevrin örökösével kötött házasságukból 14 gyermek született, akik közül hat érte meg a felnőttkort. Közülük legidősebb, François Le Bègue de Germiny vált a leghíresebbé. A lovagi címet viselő François 1635. december 27-én született Saint-Mihiel-ben. 1669-ben a nancy-i primási templom, majd a saint-diez-i templom rektora és később a lotaringiai primás érsek nagyhelynökévé nevezték ki. A hercegség francia megszállása idején IV. Károly herceget követte a száműzetésbe, és különböző hadjárataiban is részt vett. 1673-ban a bouzonville-i bencés apát-ság apátjává nevezték ki. IV. Károly halála után a fiatal V. Károly herceg elkötelezett híve maradt, és politikai, valamint hadi tetteinek hű krónikásává vált.²³

Le Bègue apátot Károly herceg gyakran bízta meg különféle diplomáciai feladattal: hol Spanyolországban folytatott titkos tárgyalásokat, hol Kölnben tárgyalt a strasbourgi püspökkel a herceg hercegségeinek visszaszerzése érdekében. Tárgyalásai során szilárdan kitartott a herceg jogainak következetes fenntartása mellett és nem kötött alkut a franciákkal. 1690-ben a I. Lipót császár a fiatal Lipót lotaringiai herceg nevelőjének nevezte ki. 1694-ben, az akkor már időskorú gyám még elkísérte az ifjú herceget a török elleni hadjáratba, ahol a fiatal Lipót vitézül megállta a helyét.²⁴ A rijswijki béke után, Lipót herceg hivatalos bevonulásáig először Le Bègue apátra, Carlingford grófra²⁵ és Canon báróra²⁶ – vagyis egykori gyámjaira – bízta Lotaringia igazgatását. Le Bègue apát 1698 februárjában érkezett meg Nancy-ba, ahol a következő év július 19-én hunyt el.²⁷ François Le Bègue V. Károly herceg egyik legbizalmasabb közeli munkatársa volt, akinek a legtöbb hercegre vonatkozó kéziratot köszönhetjük. Dom Calmet monumentális lotaringiai történeti kompilációja után az osztrák Ferdinand Stöller figyelt fel a munkáira, melyből 1933-ban egy kéziratot is közölt. E forrásközlés bevezetőjében rövid életrajzi vázlattal is megemlékezett annak szerzőjéről.²⁸

²² A kéziratból vett részleteket a lotaringiai tudós Dom Calmet *Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine* című munkájában ezzel a jelzettel látta el: „Mémoires mss. de M. Le Bègue”. Lásd: *Calmet* 1728. 3. k.

²³ *Petiot* 2005. 307. o.

²⁴ Lotaringiai I. Lipót herceg életrajzírója így jellemezte François Le Bègue apátot: „L’abbé le Bègue, d’une famille de Lorraine, respectable par un attachement héréditaire à la fortune de ses maîtres, lui fut associé dans cette place, qui ne devrait être confiée qu’à des intelligences pures et dégagées des sens. Cet abbé, qui avait la solidité des talents, sans en avoir l’éclat, fut appelé à cet emploi important qui rarement se trompe dans son choix, parce que le peuple le plus borné juge toujours sainement, et avec impartialité, le mérite modeste.” *Foucault de la Poupardière* 1791. 9–10. o. Vö.: *Baumont* 1894. 33. o. Lásd újabban: *Petiot* 2015. 85–107. o.

²⁵ François Taaffe de Carlingford (1638–1704), ír származású tábornok V. Károly és Lipót hercegek szolgálatában. *Petiot* 2015. 88–89. o.

²⁶ Claude-François Canon (1623–1698), a metzi parlament ügyvédje, a lotaringiai hercegi tanács elnöke. *Motta* 2015. 322. o.; *Petiot* 2015. 90–92. o.

²⁷ *Aubert* 1863. 2. k. 827–828. o.

²⁸ *Stöller* 1933. 3. o.

Le Bègue apát kéziratainak keletkezésére vonatkozólag a legtöbb információt a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv részlegében található 50–51. számú katonokban találhatjuk. A letisztázott és kijavított szövegváltozat mellett számos egyéb szöveg is található itt, amelyek a végső változat elkészültének különböző állomásait jelzik. E korábbi változatokban található feljegyzések és magyarázó szövegek alapján jól lehet következtetni – egyebek mellett – a szerző munkamódszereire. A szöveg alapját egyrészt a herceget követő Le Bègue által vezetett napló képezi, amelyet különféle egyéb visszaemlékezések, dokumentumok és levelek alapján a hadjárat befejeztével a szerző még egyszer alaposan átdolgozott. Így tanúként, krónikásként és történetíróként is rendkívül értékes az általa készített munka. V. Károly hadjáratai megörökítésének gondolata Bécs 1683-as török ostroma után merült fel, amikor a herceg egész Európában ünnevelt hőssé vált. Az 1683-as hadjáratot elbeszélő napló sikeres uralkodói fogadtatása után született az elhatározás, hogy a kevésbé sikeres következő esztendő eseményeit hasonló formában leírja a művelt lotaringiai krónikás, ahogyan azt az 1684-es esztendő történéseit elbeszélő rész első változatához csatolt herceghez írt levelében ki is fejtette.²⁹ A következő év hadinaplóját a szerző szintén egy levél kíséretében ajánlotta V. Károly figyelmébe, melyben volt néhány hivatkozás a herceg ajánlásaira is.³⁰ Az 1686-os év, vagyis Buda visszafoglalása évének eseményeit Le Bègue apát szintén figyelmes szavakkal ajánlotta a herceg figyelmébe,³¹ az 1687-es győzedelmes eseményeket pedig egyenesen a herceg katonai csúcsteljesítményének tartotta: „Mivel a most véget ért hadjárat egyike volt a legnagyobbaknak és Öcsászári Felsége számára a győzelmek sorozatát alkotta, úgy gondoltam, hogy Őfelsége jónak látja, ha a korábbi évekhez hasonló alaposítással elkészítem annak részletes beszámolóját.”³² Mivel a szerző nagy jelentőséget tulajdonított a pontosságnak, módszereit tekintve sok hasonlóságot mutat a történészek tudományos megközelítésével. A következő év hadi eseményeinek François Le Bègue nem lehetett részese, ezért történészi eszközökkel, vagyis a források segítségével igyekezett az 1688-as év eseményeit felidézni.³³ A lotaringiai herceg hadjáratai naplójának szerkesztését megelőzően François Le Bègue számos egyéb, a témához kapcsolódó leírást és forrást is össze-

²⁹ „L'honneur que V. Excellence m'a fait de me tesmoigner qu'elle agréoit ma relation de la campagne passée, m'oblige à Luy envoyer présentement le detail de celle que nous venons d'achever pour satisfaire au désir qu'elle a d'en estre esclairée” ÖStA HHStA LH Kt. 51. Relation contenant les actions de l'an 84.

³⁰ « Pour obéir aux ordres que V. Excellence me donne de Luy faire le détail de la campagne que nous venons d'achever je reprendray la suite de ma dernière relation et je commenceray celle cy par l'arrivée du Duc de Lorraine à la Cour au mois de décembre de l'an 1684. » Uo. Relation contenant le detail des actions de la campagne de 85.

³¹ „L'interest que V. Excellence prend aux succes de cette guerre et le plaisir qu'Elle a d'en apprendre les principales actions m'obligent de luy envoyer la relation de la campagne que nous venons d'achever.” Uo. fol. 46.

³² „La campagne que nous venons d'achever estant une des plus grandes que nous ayions fait et une suite glorieuse des victoires de Sa Majesté Imperiale, j'ay crû que V. Excellence seroit bien aise que je luy en fis le détail avec la mesme exactitude que j'ay eu dans mes relations precedentes.” Uo. fol. 69.

³³ „Quoy que j'ay peine d'escrire les actions de la campagne dernière parce que ne les ayant pas veües, je n'en peux pas faire le détail avec la mesme exactitude que j'ay eu dans mes relations précédentes. Neantmoins comme les desseins en ont esté extrêmement hardis, les sucez heureux, et qu'on y voit mieux qu'en aucun autre, qu'une armée victorieuse peut tout entreprendre sur un Ennemy vaincu, je me trouve obligé de continuer une aussy belle suite des glorieux progresz des armées de l'Empereur, et pour en faire une narration fidelle, j'ay fait rechercher les acts des délibérations des Conseils de Guerre avec toutes les lettres que le Duc de Lorraine a receües des principaux generaux de l'armée dont voicy le recueil.” Uo. fol. 91.

gyűjtött, melyeket a kor emlékirói szokásának megfelelően hagyott az utókorra, vagyis az eljövendő nagy történészekre, akik a hátrahagyott dokumentáció alapján megírhatják majd a hercegi dinasztia történetét.³⁴

A François Le Bègue által írt *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* című kéziratot nagymértékben használta fel a neves XVIII. századi lotaringiai történész, Augustin Dom Calmet. Az elsősorban egyháztudós Dom Calmet a Saint-Vanne-i és Saint-Hyduphe-i bencés kongregáció szerzeteseként alkotott. Ő maga szintén a lotaringiai Commercy város környékéről származott, tanulmányait a híres helybéli pont-à-mousson-i jezsuita egyetemen végezte, ahol a retorikába olyan neves tanárok vezették be, mint Ignace L'Aubrussel atya, aki később a spanyol királynő gyóntatója lett. Tanulmányai után, 1689-ben vették fel a bencés rendbe. Ezt követően Toulban és Münsterben folytatott filozófiai tanulmányokat. 1696-ban került sor papi avatására. Az 1706 és 1716 között megjelent 26 kötetes *Commentaires littéral sur tous les livres de l'Ancien et du Nouveau Testament* című bibliai szövegmagyarázatai révén nagy hírnévre tett szert. Az 1720-ban Párizsban megjelent a *Dictionnaire historique et critique de la Bible* című munkáját lefordították latin, német és angol nyelvre is. Dom Calmet először Münsterben, később Moyenoütierben és Párizsban élt, majd ezt követően Saint-Mihielben és Nancy-ban tevékenykedett. Itt adta ki a Lipót herceg által megrendelt monumentális Lotaringia történetét, az *Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine* című munkát, amely François Le Bègue kézírata alapján részletesen feldolgozta V. Károly herceg életét és hadjáratainak történetét. E munkát eredetileg Charles-Hyacinthe Hugo apátra³⁵ bízták, akinek tollából szintén fennmaradt két változatban egy kézíratos V. Károly életrajz,³⁶ de azt végül a szerző nyílt politikai nézetei miatt nem jelentették meg.³⁷ Egyébként Voltaire is találkozott Dom Calmet apáttal, amikor az *Histoire universelle* című művén dolgozott a senones-i apátság könyvtárában. A Marie-Louise Denis-nek írt, 1754. június 13-i levelében így emlékezett vissza az idős lotaringiai tudósra: „A Történelemmel egy hatalmas könyvtárban foglalkozom. S szerzetesek megkeresik nekem az oldalakat, a sorokat, az idézeteket, amelyeket kérek. Dom Calmet nyolcvanhárom éves korában felmászik a létra legtetetejére, amely megreszketteti az embert, és amely valóságban rezeg is, és öreg könyveket ás ki nekem.”³⁸

Dom Calmet és munkatársai V. Károly hadjáratainak leírása során főleg François Le Bègue kézírataira támaszkodtak, mely egyfajta vezérfonala lett a herceg általuk kompilált élettörténetében. Le Bègue apát szövegeit csak kis változtatásokkal – főleg a régies lota-

³⁴ E történeti forrásanyagot egy nagy bőrkötésű regiszterkötetbe foglalva találjuk a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv részlegének 50. dobozában. Le Bègue apát a gyűjtemény bevezetőjében is elsősorban történészi feladatnak tartja az anyag későbbi felhasználását: „Ayant trouvé à propos de ramasser quelques memoires des dernières campagnes de Hongrie, j'ay voulu y adjouter ce que j'ay retrouvé de celle de l'Empire affin de trouver un seul volume les principales actions de ces guerres. Il n'y a nul ordre, il y a beaucoup de fautes de stile et d'écriture et ce n'est qu'un ramas de diverses pieces qui n'ont pas mesme esté relues et qui estant séparées se fussent perdue mais la verité y est toute pure et ainsy elles peuvent servir dans la suite à relever la gloire de nos souverains ne perdant pas l'esperance de pouvoir jouyr de quelque repos et m'occuper un jour à revoir tous ces fragments pour les mettre ne quelque ordre.” ÖStA HHStA LH Kt. 50. *Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689*, fol. 11.

³⁵ Charles-Hyacinthe Hugo (1667–1739), premontrai apát, kora egyik híres történésze.

³⁶ BMN, MS 1845–1846 (1032–1033) *Vie de Charles 5 duc de Lorraine* (par le père Hugo); MS 825 (86) *Histoire de la vie de Charles V du père Hugo*.

³⁷ Dom Calmet történetírói jelentőségéről lásd: *Andriot 2008.; Nicklas 2011.*

³⁸ Idézi: *Köpeczi 1985. 338–339. o.*

ringiai nyelvjárásra jellemző fordulatokat vették ki és modernizálták – illesztették bele az *Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine* megfelelő részébe.³⁹ A szerkesztő alkalmanként hivatkozik is a forrására, amelyet egyszerű emlékiratoknak tart (*Mémoires de M. Le Bègue*). Itt jegyeznék meg, hogy az emlékirat vagy memoár irodalmi és történeti műfaja éppen a XVI–XVII. század, főleg francia nyelvű területein jelent meg és innen terjedt el a későbbi évszázadokban. Az első emlékirók maguk is dokumentációnak, nyersanyagnak szánták műveiket, amelyekből egy eljövendő nagy történész, Titus-Livius modern megfelelője fogja majd megírni a korszak uralkodóinak történetét. Így az első emlékirók meglehetősen szerény módon elsősorban információgyűjtő és előkészítő szerepre korlátozták tevékenységüket és meghagyták a végső munkát a retorikában járatosabb nagy történetíróknak. Ezért nem meglepő, hogy Dom Calmet utólag „átkeresztelte” François Le Bègue *Journalját Mémoires-ra*.⁴⁰

Amint láthattuk a XVIII. század első évtizedeiben Le Bègue apát kéziratát Lotaringiában használta a történétíró Dom Calmet. Felmerülhet a kérdés: hogyan került a becses kézirat Bécsbe? Ehhez röviden fel kell idéznünk a lotaringiai hercegi levéltár meglehetősen viharos kora újkori történetét. A levéltár eredeti őrhelye a Nancy-ban lévő Szent György apátság kincstárában helyezkedett el. A XVI. században a levéltár átkerült a hercegi palota kifejezetten e célra kialakított nyolcszögletű tornyába. Amikor 1633-ban a francia csapatok bevonultak Nancy-ba, a levéltárat a La Mothe-ban lévő erődítménybe szállították, melynek elfoglalása után Párizsba került a gyűjtemény. A francia fővárosban a híres Sainte Chapelle-ben őrizték a lotaringiai iratokat, és csak 1665-ben került vissza nagy részük Nancy-ba. Lotaringia második francia megszállása során a levéltár Metzbe került, ahonnan csak a rijswijki béke (1697) után 1698–1699-ben került vissza az ismét lecsökent állomány eredeti őrhelyére, a nancy-i hercegi palota nyolcszögletű tornyába. A levéltár itt maradt egészen Leszczyński Szaniszló⁴¹ lengyel király érkezéséig, akit a Lotaringiai és Bari Hercegségekkel kárpóoltak, miután hajlandó volt lemondani a lengyel trónról. 1736-ban a bécsi szerződés 16. pontja rendelkezett a levéltárról, amely szerint Leszczyński Szaniszlónak jutott a hercegségre ügyeire vonatkozó levéltár, ám a Lotaringiai Hercegi Ház iratait III. Ferenc herceg kapta meg. A herceg ekkor rendelkezett arról, hogy a levéltár 204 dobozát elszállíttatja. Ezt a levéltárat hajón szállították Osztrák Németalföldre, ahonnan tengeri úton kerültek Toszkánába – mivel III. Ferenc toszkán nagyherceg lett –, illetve egy részük egyenesen Bécsbe került. A Lotaringiai Ház levéltárát végül Bécsben helyezték el, ahol II. József uralkodása alatt beolvasztották a császári levéltár állományába. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után, 1925 óta a Lotaringiai Ház levéltára a Haus-, Hof- und Staatsarchiv szövetségi állami levéltár részét képezi.⁴² E rövid levéltártörténeti kitérő után biztosan jobban érthető, hogy Dom Calmet a XVIII. század elején nagy valószínűséggel a ma Bécsben található kéziratok segítségével dolgozhatott Nancy-ban.

³⁹ A tisztázott szöveg megőrizte Le Bègue apát szövegének tartalmát, ezért nagy segítséget nyújtott az eredeti szöveg kiadása során a nehezen olvasható, vagy hiányzó szövegrészek rekonstrukciója során.

⁴⁰ A korabeli politikai visszaemlékezések műfaji kérdéseiről lásd újabban: *Garapon 2007*.

⁴¹ I. Leszczyński Szaniszló (1677–1766), lengyel herceg, német-római birodalmi gróf, 1699–1704 között Poznań vajdája, 1704–1709 és 1733–1736 között I. Szaniszló néven Lengyelország királya. 1738–1766 között Lotaringiai és Bar uralkodó hercege.

⁴² A levéltári egységről részletesebben: *Seidl 1937; Collin 1988. 29–33. o.*

Azt viszont nem tudjuk pontosan, hogy mikor kerültek be François Le Bègue kéziratái az ottani hercegi levéltárba. Augustin Dom Calmet tanúsága szerint, amikor Lotaringia történetén dolgozott, még a Le Bègue család tulajdonában álltak.⁴³

A hadinapló(k) tanúsága a magyarországi hadjáratokról

A *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* számos információt tartalmaz az 1683 és 1688 közötti magyarországi török-ellenes háború eseményeiről. A hadinapló szövege elsősorban a hadműveletek leírására tartalmazza. A hadjáratoikat évenként külön tárgyalja, a hadi eseményeket meghatározott szerkezetben, kronológiai sorrendben írja le. A hadjáratok előkészítésének megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít, a hadviselő felek létszámát különféle táblázatok segítségével igyekszik bemutatni. Noha itt természetesen csak papíron létező számokról van szó, ezek az adatok rendkívül fontosak a hadjáratokban harcoló császári csapatok számának és harcértékének szempontjából. Hasonlóan fontos információkat kaphatunk a hadjáratok stratégiai céljairól, és a szerző néha felfedi az olvasó előtt azokat a heves vitákat is, amelyeket az Udvari Haditanács különböző frakciói vívtak azok meghatározása során. A munka egyik fontos tanulsága ez, amellyel bevezet minket a császári udvar belső döntéshozói mechanizmusába és feltárja a politika és háború közötti Clausewitz által igen frappánsan, bár kicsit leegyszerűsítve megfogalmazott bonyolult viszonyrendszert. A hadjáratok végén azok mérlegét levonva sem feledkezik meg a katonai és politikai következményekről, amelyeket gyakran személyes megjegyzéseivel is ellát.⁴⁴

A hadi események leírásai folyamatosan kísérik a hadinapló elbeszélésének szövegét. Az első hadjárat eseményeinek középpontjában Bécs második török ostroma áll, amelyben Lotaringiai Károly a felmentő sereg parancsnokaként játszott fontos szerepet. 1683 júliusában Kara Musztafa nagyvezír serege ostrom alá vette Bécs városát. A császári udvar Linzbe menekült, a város védelmét Ernst Rüdiger von Starhemberg gróf tábornagra⁴⁵ bízták. Július 29-én a pozsonyi csatában Lotaringiai Károly herceg szétverte a török szövetségeseiként felvonuló Thököly Imre seregét. A hadinaplóban egyébként a szerző igyekszik elfogulatlanul nyilatkozni a császáriak magyar felkelőkkel kialakított viszonyáról. A török vereségekkel egy időben megemlékezik a császári hűségre térő magyarok nagy számáról és beszámol az ország elfoglalt területeinek viszonylag gyors pacifikálásáról. Noha a herceg csapataival Bécs környékén folytatott hadműveleteket, az ostrom eseményeiről folyamatos tudósításokat kaphatunk herceg naplójából. A szövegek összehasonlí-

⁴³ A bencés tudós egy helyi adattárban így foglalta össze François Le Bègue életét: „Begue (François le) Doyen de S. Diey, a écrit des Mémoires sur la vie du Duc Charles V. qui sont demeurés Manuscrits. François le Begue suivit le Duc Charles V. en Allemagne, & a recueilli & conservé avec beaucoup de soin tout ce qui se disoit & s'écrivait dans les Nouvelles publiques, & dans les Lettres particulières adressées à Son Altesse, touchant les affaires de Guerre & de Politique. Il en a composé plusieurs Volumes Manuscrits, qui nous ont été communiqués, & dont nous avons fait usage dans notre Histoire de Lorraine. M. le Begue de Chanterene son frère en étoit alors dépositaire; ils sont à présent dans sa famille. M. le Begue étoit aussi Grand-Doyen de la Primatiale de Nancy. Il revint en Lorraine avec le Duc Leopold I. & eut beaucoup de part au Gouvernement de la Lorraine, jusqu'à sa mort arrivée en 1699.” *Calmet* 1751. 99. o.

⁴⁴ A *Journal* magyar vonatkozásainak jelentőségét már többen hangsúlyozták, pl.: *Károlyi – Wellmann* 1936.; *Mollay* 1986.; *Szita* 1987.; *Tóth* 2015a.

⁴⁵ Ernst Rüdiger von Starhemberg gróf (1638–1701), császári tábornok és az Udvari Haditanács elnöke. Életrajzához lásd: *Thürheim* 1883.

tása segítségével feltételezhető, hogy a herceg naplóját összeállító François Le Bègue több más, Bécs ostromát bemutató, e korban elterjedt forrást is felhasznált, melyek alapján követhetjük a városvédők és a felmentő csapatok párhuzamos hadműveleteit. Mint ismeretes, 1683. szeptember 12-én a keresztény csapatok megtámadták az ostromló törökök táborát, majd az ezt követő ütközetben elsöprő győzelmet arattak és felmentették az ostromlott császárvárost.⁴⁶ Bécs sikeres felmentését a napló rendkívül érzékletesen adja vissza, de a szerző nem rejti véka alá a szövetségesek között egyre jobban eluralkodó nézeteltéréseket sem, amelyek még jobban kiteljesedtek Bécs felmentése után.⁴⁷ A szövetségesek egy része befejezettnek tekintette küldetését, míg a lengyel és császári csapatok – nem kis tépelődés után – a visszavonuló török hadsereget üldözni kezdték. A lengyel hadsereg 1683. október 7-én Párkánynál ütközött meg a török sereggel. Nemsokára ostrom alá vették Esztergom várát, amelyet október 28-án foglaltak el. Esztergom elfoglalása után – ami egyébként az 1683-as hadjárat egyik stratégiai célja volt, még jóval Bécs ostromának kezdete előtt – a hadjárat sikeresen véget is ért. Ugyanakkor a császári hadvezetés körében a további hadműveleteket illetően jelentős viták zajlottak: a magyarországi háború folytatásával szemben többen a Franciaország elleni hadműveleteket részesítették előnyben.⁴⁸

Végül a Szent Liga pápai segédlettel való létrehozása döntötte el a következő évek hadjáratainak irányát. Az 1684. év magyarországi hadieseményeinek középpontjában Buda sikertelen ostroma állt. A 38 000 fős főerők július elején – kissé megkésve – értek Buda alá, ahol a kezdeti sikerek után az ostrom egyre több akadályba ütközött: az ostromárkok és az ágyúútegek kiépítése a tervezettnél lassabban zajlott. A védők sikeres kitörései és az ostromlók nehézségei – elsősorban a keresztény parancsnokságon belüli nézeteltérések, az ellátási nehézségek és a szövetséges csapatok kései megérkezése – miatt az ostrom egyre nehezebben haladt.⁴⁹ Az oszmán felmentő csapatok kihasználták az ostromlók védtelen állásait és állandó támadásainkkal jelentős károkat okoztak nekik, másfelől pedig sikerült a védők számára utánpótlást biztosítaniuk. Október végére a helyzet a herceg naplója tanúsága szerint is reménytelenné vált.⁵⁰ 1684. november 3-án az ostrom befejeződött, és a császári csapatok a kudarc után téli szállásra vonultak.⁵¹

Ebben az időszakban a németalföldi hadszíntéren is fontos hadműveletek zajlottak, amelyek Lotaringiai Károly herceg hercegségeinek jövőbeli sorsát is döntően befolyá-

⁴⁶ A téma óriási magyar és nemzetközi szakirodalmából csak néhány fontosabb munkát szeretnénk kiemelni: *Barker* 1967.; *Benda – Várkonyi* 1986.; *Bérenger* 1983.; *Eickhoff* 1988.; *Mühlwerth-Gärtner* 1883.; *Roy* 1999.; *Stöller* 1933.; *Stoye* 1967. Újabban: *Cardini* 2011.; *Roy – Tóth* 2015.

⁴⁷ ÖStA HHStA LH Kt. 51. Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–89) – Récit du secours de Vienne en l'année 1683 et des autres actions et progrès des armées impériales contre les Turcs dans cette même année et dans les suivantes, fol. 1–52. Vö.: *Wentzcke* 1943. 198–220. o.; *Urbanski* 1983. 93–144. o.; *Varga J.* 2007. 75–196. o.

⁴⁸ *Bérenger* 2010a. 28–29. o.

⁴⁹ *Eickhoff* 1988. 378. o.

⁵⁰ „Le 27 on avoit voulu reprendre nos ouvrages et les boyeaux de nos mines mais ayant esté tout à fait ruinés par les ennemis. L'on a abandonné l'ouvrage et perdu l'esperance de réüssir dans cette attaque d'autant plus que l'incapacité de nos mineurs est telle que l'on ne peut pas se promettre aucun succès de leur travaux apres toutes les fascheuses expériences que nous en avons fait et comme la saison est avancée que l'armée est affoiblie que le seraskier se fortifie par de nouvelles troupes qui luy viennent du pont d'Ossek que la mine des Bavaois et leur attaque est dans le mesme estat qu'il y a trois et qu'il y a peu d'apparence de réduire la place que par la faim.” ÖStA HHStA LH Kt. 50. Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusq' en 1689, fol. 346. Du camp devant Bude (le 27 octobre 1684).

⁵¹ *Marsigli* 1732. II. k. 124. o.

solták. Bruges és Brüsszel feldúlása után a francia csapatok 1684 tavaszán kezdték el Luxemburg ostromát, amely a kor egyik legjelentősebb erődjének, „észak Gibraltárjának” számított.⁵² A 4000 fő által védett várost Créqui marsall⁵³ vezetésével, a híres hadmérnök, Vauban irányította nagyszabású ostrommunkálatok segítségével hat hét alatt sikerült bevenni. Ezzel a stratégiai jelentőségű győzelemmel a Lotaringiai és Bar Hercegségek francia megszállás alól való felszabadítása egyre inkább irreálissá vált.⁵⁴

Az 1685-es hadjárat stratégiai céljai szintén várostromokra korlátozódtak. Lotaringiai Károly naplója szerint négy erődítmény elfoglalása is szóba került a hadjárat kezdete előtt: Érsekújvár, Buda, Székesfehérvár és Nógrád.⁵⁵ Ezek közül végül – a Montecuccoli-féle óvatos metodizmust követve – Érsekújvár ostroma mellett döntöttek, melynek jelentőségét már az 1663–1664-es háború is kellőképpen bebizonyította. A császári hadsereg július 7-én kezdte el az ostromot; a védők a végsőkig kitartottak. A budai pasa felmentő serege Tátnál augusztus 15-én katasztrófális vereséget szenvedett⁵⁶ és ezt követően az ostromlott erőd sorsa is megpecsételődött. A várat véres küzdelmek révén augusztus 19-én foglalták el Caprara tábornok⁵⁷ csapatai. Az ostrom és a hadjárat körülményeiről Lotaringiai Károly naplója szintén értékes információkat közöl.⁵⁸

Érsekújvár bevétele után, 1686-ban ismét megnyílt a lehetőség Buda ostromára. 1686. június közepén – jóval korábban, mint 1684-ben – vonultak fel a herceg csapatai Óbuda felől a vár előtt. Az erődítményt és a Vízivárost körülvették és elkezdték az ostromműveket kiépítését. A szövetséges csapatok állásai köré külső védősáncot (circumvallatio) húztak fel – melynek hiánya vezetett részben az 1684-es ostrom kudarcához –, majd hamarosan elkezdték a várfalak ágyúzását. Augusztus közepén egy török felmentő sereg érkezett, de ezt az ostromlók Érdnél sikeresen visszaverték. A két és fél hónapon át módszeresen folytatott ostrom után 1686. szeptember 2-án rendelte el Lotaringiai Károly herceg az általános rohamot. A harcokban a védők parancsnoka, az idős Abdurrahman budai pasa is elesett. A visszavonuló török felmentő had nyomán haladó császáriak szeptember 23-án elfoglalták Simontornyát, később Pécsét, majd október 30-án Siklós várát. Az 1686-os hadjárat leírása a herceg hadinaplójában központi helyet foglal el. Nemcsak a szöveg terjedelme, de az események leírásának alaposága, emelkedett stílusa egyaránt arra enged következtetni, hogy a herceg katonai pályafutása egyik legnagyobb győzelmének tekintette Buda sikeres elfoglalását.⁵⁹

⁵² E kevésbé ismert, vagy „elfeledett” háború történetéről lásd újabban: *Jeanmougin* 2005.

⁵³ François Blanchefort de Créquy de Bonne, Marines márkija (1625–1687), Franciország marsallja.

⁵⁴ *Bély* 2001. 280. o.

⁵⁵ „Quatre choses principales servirent de matiere à cette conférence, la première regardoit les opérations que l’armée pouvoit faire et il y fut parlé des sièges de Neiheisel, Bude, Stulveisembourg, Novigrade et d’agir par la Drave et de tascher de se rendre maistre du pont d’Esseck ou d’agir en la Haute Hongrie sur le Tybisque.” ÖStA HHStA LH Kt. 50. Memoire de l’an 1685, fol. 381.

⁵⁶ A táti csatáról újabban: *Négyesi* 2015.

⁵⁷ Aeneas Sylvius Caprara gróf (1631–1701), császári tábornok és ezredtulajdonos.

⁵⁸ ÖStA HHStA LH Kt. 51. Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–89) – Récit de ce qui s’est passé durant la campagne de l’an mil six cent quatre vingt cinq entre les armées impériales et celles des Turcs, fol. 80–115. Vö.: *Wentzcke* 1943. 239–250. o.; *Urbanski* 1983. 161–178. o.

⁵⁹ ÖStA HHStA LH Kt. 51. Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–89) – Récit du siege et de la prise de Bude, et de ce qui s’est fait devant et après, durant la campagne de l’an mil six cent quatrevingt six, fol. 117–185. Vö.: *Wentzcke* 1943. 251–278. o.; *Varga J.* 1986. 100–143. o.

Buda visszafoglalása után kerülhetett sor a Magyarországot és Erdélyt visszafoglaló hadjáratokra. Az 1687-es hadjárat fő hadműveletei már az ország déli területein zajlottak. Lotaringiai Károly herceg fővezér először a fősereggel Eszékhez vonult, míg egy másik sereg a bajor választófejedelem parancsnoksága alatt a Tisza mentén vonult dél felé. A nagyvezír serege Mohács környékén támadta meg a császári haderőt. Itt került sor augusztus 12-én az úgynevezett Harsány-hegyi vagy nagyharsányi csatára, amelyet második mohácsi csatának is neveznek.⁶⁰ A győztes ütközet az Oszmán Birodalomban belső válságot idézett elő, amelyet kihasználva a császári seregek óriási területeket hódítottak vissza és számos erődítményt – köztük Eszéket, Valpót, Péterváradot, Várpalotát, valamint Egert – foglaltak el. A sikeres hadjárat következtében meghódolt Szlavónia és Erdély is. Az 1687-es év hadi eseményeinek részletes elbeszélése mellett Lotaringiai Károly alapos politikai elemzést is nyújt annak politikai következményeiről is.⁶¹

A császári hadak győzelmei gyökeresen megváltoztatták a magyarországi politikai helyzetet. A korábban I. Lipót politikájával szemben álló magyar rendi elit számára a császári seregek sikerei, a Thököly-féle kuruc mozgalom és az erdélyi Habsburg-ellenes erők kudarcra láttán megnyílt a lehetőség az ország újraegyesítésére. Az új helyzet a bécsi udvar számára is kedvező lehetőséget nyújtott egy új politikai kompromisszum megkötésére a magyar rendek képviselőivel. I. Lipót sietve összehívatta a rendi országgyűlést, amely az év végére gyűlt össze Pozsonyban. A tárgyalások jelentősége óriási volt a dinasztia számára. Végül – nagy viták után – a magyar rendek József főherceg magyar királlyá való koronázásával, másrészt a Habsburg-ház fiúági elismertetésével és az Aranybulla 31. cikkelyébe foglalt ellenállási jogról lemondva megszilárdították a Habsburgok magyarországi hatalmát. Az 1687-ben elfogadott ősi magyar törvények módosításáról szóló törvényeket 1688 januárjában hirdették ki.⁶² Lotaringiai Károly 1687. évi hadinaplójának végén a szerző teljesen jogosan tartja „forradalom”-nak a magyar országgyűlésen meghozott döntéseket.⁶³

Az Erdélyi Fejedelemség meghódoltatása szintén az 1687-es év sikersorozatának része volt. A császári hadsereg megjelenése a fejedelemség területén szintén teljesen átalakította a politikai viszonyokat. V. Károly ügyes diplomáciai érzékkel, az erdélyi elittel

⁶⁰ A csata történetével kapcsolatos újabb kutatásokról lásd: *Polgár* 2014.; *Polgár* 2015.; *Polgár* 2016.

⁶¹ ÖStA HHStA LH Kt. 51 Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–89) – Récit de ce qui s'est passé dans la campagne de l'an mil six cent quatre vingt et sept entre les troupes impériales et celles des Turcs 1687, fol. 186–233. Vö.: *Wentzcke* 1943. 279–293. o.; *Urbanski* 1983. 183–201. o.

⁶² *Bérenger* 2010b. 159–165. o.

⁶³ „Je ne puis pourtant en finir le récit, sans ajouter deux grandes révolutions qui en furent les suites heureuses. La première fut dans le changement de gouvernement du Royaume de Hongrie qui d'électif fut déclaré héréditaire. L'Empereur qui avoit de grandes prétentions sur cette couronne depuis plus de deux siècles que les Princes de son sang l'avoient possédée jugea qu'il ne pouvoit rencontrer une conjoncture plus propre à les faire décider à son avantage que celles de tant de victoires dont Dieu benissoit continuellement, ses armes et dans ce dessein Sa Majesté resolut d'en convoquer les Etats à Presbourg à la fin de la campagne et de leur faire témoigner que pour couper la racine des divisions et des guerres intestines qui avoient cy devant troublé le repos du Royaume, Elle avoit jugé nécessaire de leur faire voir les prétentions légitimes qu'Elle avoit à la succession de leur Couronne, et de les prier de se déporter en faveur des Princes de Sa Maison du privilège qu'ils pretendoient avoir d'élire un Roy, les faisant assurer en mesme temps de la résolution que Sa Majesté avoit prise de les remettre dans leurs autres privilèges, et de les faire jouïr de tous les avantages qui doivent faire le repos et la tranquillité des monarchies.” ÖStA HHStA LH Kt. 51 Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–89) – Récit de ce qui s'est passé dans la campagne de l'an mil six cent quatre vingt et sept entre les troupes impériales et celles des Turcs 1687, fol. 232.

való tárgyalás útján, békés eszközökkel szerezte meg a fejedelemség jelentősebb stratégiai pontjait. A *Journal* szerzője az Apafi fejedelemmel való tárgyalások fontosabb dokumentumait is csatolta az elbeszélés szövegéhez. Azt már a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv részlegének egyéb irataiból tudhattuk meg, hogy Erdély pacifikálásának sikerén felbuzdulva a Hofburg részéről egy érdekes ajánlat is érkezett Lotaringiai Károly részére: felajánlották számára a frissen visszahódított fejedelemség kormányzását. Leginkább csak találgatni lehet, hogy milyen megfontolások rejlettek az ajánlat mögött. Elképzelhető, hogy így szerették volna kárpótolni az elvesztett hercegségeiért egyre reménytelenebbül küzdő Károly herceget, akinek állhatatossága gyakran a franciákkal való békekötés egyik legfőbb akadályává vált. Másrészt az sem kizárt, hogy a bécsi udvar miniszterei a herceg személyében látták a megfelelő garanciát az erdélyi határvidék hathatós katonai védelmére.⁶⁴ Az említett forrás szerint a herceg a következő indokok alapján utasította el a felvetést: nem akarta megszegni Apafi fejedelemnek adott szavát, nem kívánt lemondani sem maga, sem gyermekei részéről a jogos örökségéről – vagyis Lotaringiáról – egy bizonytalan, a törökökkel határos, sokvallású és „barbár” népségű tartomány kedvéért.⁶⁵

A következő hadiévben a herceg betegsége és a bajor választófejedelem által támasztott feltételek miatt Miksa Emánuel vezetésével folytatódtak a hadműveletek. Mindezt Károly herceg hadinaplója ugyanolyan részletességgel és pontossággal írja le, mintha továbbra is ő irányította volna a hadjáratot.⁶⁶ A hadműveletek fő célja Belgrád elfoglalása volt. A bajor választófejedelem 1688 augusztusában kezdte el az ostromot és – érzékeny veszteségek árán – szeptember 9-én sikerült elfoglalni e stratégiai fontosságú erődítményt, majd nem sokkal később elfoglalta a környéken található Galambóc és Szendrő várát is.⁶⁷ A következő magyarországi hadjáratban Lotaringiai Károly herceg már nem vett részt, mivel a császár kérésére az augsburgi liga által időközben megindított pfalzi

⁶⁴ „Mais à la cour on fit courir le bruit que l’Empereur donneroit au Duc la Transilvanie, le Comte Ferari le creut, et jugeoit qu’il estoit plus avantageuse à Sa Majesté de la donner à S. A. ; que de la conserver soy mesme, il avoit mesme fait un long escrit où il en deduisoit toutes les raisons, le cardinal Colnitch estoit de mesme sentiment, il escrivit au Duc que l’Empereur vouloit la Luy donner, le comte de Stratman parloit moins nettement, il escrivit pour tant à S. A. que l’Empereur l’envoyant en Transilvanie, c’estoit dans le dessein qu’il travailla pour luy mesme, en faisant la conquête de cette Province, et je crois que si avant qu’elle eut este conquise le Duc l’eut demande à l’Empereur, qu’il la luy eut peut-estre accordé, beaucoup de Ministres estant d’avis dans ce temps là que cette Province ayant tousjours eu ses Princes particuliers, l’Empereur ne la conserveroit pas sans luy donner un Prince et que ne pouvant ny en mettre de plus attaché à sa couronne que Son Altesse Sa Majesté devoit la luy donner.” ÖStA HHStA LH Kt. 74. N° 1 Extrait des registres 2. k. fol. 55–56.

⁶⁵ „Cependant il ne voulut pas le faire ny mesme donner croyance à ce qu’on luy en escrivit, il estimoit au contraire que ce qu’on luy en mandoit n’estoit que pour l’animer à une chose qu’il avoit répugnance de faire, car sans examiner les raisons de la Cour il avoit peine d’estre l’instrument pour déposséder le Prince Abaffi contre la parole qu’on luy avoit donné de le maintenir d’ailleurs il craignoit que s’il pretendoit la Transilvanie on ne luy proposa de traiter de la Lorraine et ne voulant pas céder ses droits certains pour une prétention incertaine ny l’espoir de restablir ses enfans dans l’heritage de ses ancestres, pays catholique et le meilleur de l’Europe pour les placer dans le voisinage des Turcs dans une province meslée de toutes sortes de religions et au milieu d’un peuple barbare il ne respondit rien du tout à ceux qui luy en parlèrent. Ils escrivit meme au comte Ferari de n’en rien tesmoigner de sa part ny à l’Empereur ny à personne.” Uo. fol. 56.

⁶⁶ ÖStA HHStA LH Kt. 51 Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683-89) - Récit du siege et de la prise de Bellegrade et de ce qui s’est fait devant et après durant la campagne de l’an mil six cent quatre vingt et huict, fol. 234–265.

⁶⁷ *Gold* 1976. 82–89. o.

örökösödési háború rajnai hadműveleteinek irányítását vette át. Az 1689-es hadjárat fő eredményei közül Mainz és Bonn sikeres ostromaival járult hozzá a császári fegyverek sikeréhez, és e két ostrom részletes krónikájával zárul hadinaplója is.⁶⁸ A következő év elején betegsége ismét kiújult és a herceg hamarosan – 1690. április 18-án – elhunyt a felső-ausztriai Welsben.⁶⁹

A herceg nevéhez fűződő hadi reformgondolatok és újítások

Lotaringiai Károly hadinaplója számos fontos gondolatot tartalmaz, de az igazán eredeti reformgondolatait egy halála előtt írt másik művében, a politikai testamentumában fogalmazta meg a legvilágosabban. 1687-ben V. Károly herceg állítólag részt vett Pozsonyban József főherceg magyar királyi koronázási ünnepén és a magyar diéta vitáit is követte. Pozsonyi tartózkodása alatt személyesen is értekezett a császárral és állítólag egy kéziratos emlékiratot nyújtott át neki, amely a magyar királlyá koronázott József főherceg és a császári család tagjai számára írt ajánlások tartalmazott. Az emlékeztő címe így szól: *Testament politique de Charles, duc de Lorraine et de Bar, en faveur du roi de Hongrie et de ses successeurs arrivant à l'Empire*. A Károly Lotaringia és Bar hercege név alatt 1687-ben írt és először 1697-ben lipcsei és kölni impresszummal megjelentetett politikai testamentum (*Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar*) a Habsburg kormányzat számára összeállított gondolatokat és ajánlásokat tartalmaz. Ezen I. Lipót uralkodásához szorosabban kapcsolódó munka a későbbiekben számos kiadást ért meg és lefordították német nyelvre is.⁷⁰

Hadügyi reformjavaslatait a mű ötödik fejezetében fejtette ki részletesen. A reformok célja egy olyan erős, ütőképes hadsereg létrehozása volt, amely képes volt XIV. Lajos francia hadseregének ellensúlyozására vagy legyőzésére is.⁷¹ Ebben a részben a magát Montecuccoli tanítványának tartó Lotaringiai Károly legfontosabb reformgondolatai jelentek meg, mivel a szerző nagy jelentőséget tulajdonít a hadügyek pénzügyi alapjainak. Javaslatának fő eleme egy húszezer főből álló állandó hadsereg létrehozása volt, amely hat vagy nyolc nemzeti (magyarok, olaszok, lotaringiaiak, flamandok, németek stb.) alapon felállított dandárból állt. A hadsereg felépítésének etnikai alapon való szervezése jól tükrözi a szerző európai nemzetekre vonatkozó karakterológiai elveit. A traktátus szerzője javasolta a császári hadseregben képzett francia tisztek alkalmazását, ugyanakkor

⁶⁸ ÖStA HHStA LH Kt. 51 Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–89) – Récit du siège de la prise des villes de Mayence et de Bonne et de ce qui s'est passé pendant la campagne de l'an 1689, fol. 273–348. A hadjárat történetéről lásd: *Wentzcke* 1942.; *Wentzcke* 1943. 311–340. o.; *Urbanski* 1983. 206–214. o.

⁶⁹ Lotaringiai Károly haláláról lásd: *De la Brune* 1691. 441–446. o.; *Gaber* 1986. 103. o. Vö.: *Frizon* 1725.

⁷⁰ A mű szerzőségét sokan vitatták az elmúlt évszázadok során. Mivel ezidáig nem sikerült bizonyítani, hogy nem V. Károlyhoz fűződik a nyomtatásban is megjelent munka, ezért azokat a *Politikai testamentum*ban található gondolatokat, amelyek a herceg hadinaplóiban és levelezéseiben olvasható hadvezetési gyakorlatát megerősítik, e tanulmány keretében – különösen a katonai reformjavaslatai tekintetében – továbbra is neki tulajdonítjuk ezt az apokrif írást. Lásd az erre vonatkozó irodalomból: *Gaber* 1986.; *Hamel* 1892.; *Roller* 1882.; *Tóth* 2015b.; *Tóth* 2015c.

⁷¹ „C'est la conduite que j'ay toujours davantage admirée dans l'oeconomie de cette Couronne qui a mis ma famille à l'aumône, & qui m'a rendu avanturier. Il ne faut pas seulement l'imiter, mais il est aisé de la surpasser, même de l'y supplanter, en éloignant des défauts qu'elle y a laissés, le plus grand desquels est de ne point donner d'entré assurée, ou de methode réguliere pour avancer la fortune des soldats de service, qui cause toutes les desertions françoises.” Testament 1696. 86. o.

határozottan elutasította annak lehetőségét, hogy „külhoniakat keverjenek a lotaringiaiak közé”. Mindez megerősíti a testamentum azon gondolatait, amelyek a Lotaringiai Hercegség szuverenitását igyekeztek kihangsúlyozni és ezáltal az emigrációba kényszerült herceg ezredeit külön elbírálás alá helyezték.⁷²

A hadtudományok fejlesztése érdekében a szerző melegen ajánlotta egy Matematikai Akadémia alapítását, különös tekintettel a várostromok szempontjából nélkülözhetetlen úgynevezett tudós fegyvernemek – mint a tüzérség és műszaki hadmérnöki kar – tisztjeinek megfelelő képzése céljából. A katonai határvidék és a magyar végek megfelelő védelme céljára svájci milíciák alkalmazását ajánlotta. A XVII–XVIII. század folyamán szinte valamennyi európai országban igen heves viták zajlottak arról, hogy a katonai pályán való érvényesülés terén a nemesi származás (születés) vagy a katonai teljesítmény (érdem) elve legyen-e meghatározó.⁷³ Lotaringiai Károly herceg politikai testamentuma a katonai érdemet tekinti előbbre valónak, és még a fiatal arisztokratáknak is kifejezetten ajánlotta, hogy pályájuk kezdetén szolgáljanak tapasztalt, nem nemesi származású tisztek ezredeiben. A politikai testamentum szerzője határozottan fellépett a tisztek korrupst és pazarló magatartása ellen. Ami a hadjáratok pénzügyi feltételeit illeti, a szerző javasolta, hogy az uralkodó már a tervezett hadjárat előtti évben teremse elő az ahhoz szükséges anyagi fedezetet. Számításai szerint, a pénznek már az előző év októberében rendelkezésre kellett állni ahhoz, hogy a hadjárat évének elején az állami manufaktúrák elláthassák a hadsereg raktárait. A herceg reformelképzeléseinek másik fontos eleme egy úgynevezett „kettős katonai kórházi rendszer” létrehozása volt, amely egyrészt a betegek és sebesültek sürgősségi ellátását, valamint a háborúban megrokkant invalidus veteránok intézményesített ellátását volt hivatott ellátni. Itt minden bizonnyal francia példa lebegett a reformer szemei előtt. Mint ismeretes XIV. Lajos már uralkodásának elején elhatározta, hogy a háborúban megsérült és harcképtelenné vált katonái számára nagyméretű kórházat hoz létre. 1670. február 24-én kelt rendeletével megalapította a neves Hôtel des Invalides intézményt, amely számos híres európai katonai kórház – köztük a chelsea-i királyi kórház (Royal Hospital Chelsea) vagy a dublini Kilmainham kórház (Royal Hospital Kilmainham) – példaképévé vált.⁷⁴ A személyes katonai érdem elvét támogató szerző egy olyan előléptetési rendszer bevezetését is szorgalmazta, amely kivételezés és elfogultság nélküli kiszámítható tisztességes pályát kínált a katonatisztek számára. A hatékony hírszerzés fontosságát kiemelve állandó kémhálózat működtetését tartotta kívánatosnak. A hadikiadások pontos lebonyolítását megbízható hivatalnokok alkalmazásával látta megoldhatónak.⁷⁵

Lotaringiai V. Károly herceg a neki tulajdonított politikai testamentumban kifejtett gondolatai illeszkednek a korabeli hadügyi reformfolyamatokhoz, amelyeket tágabb értelemben a „hadügyi forradalom” összefoglaló néven szokás nevezni. Ennek egyik fontos gondolata szerint a tüzérség fejlődése maga után vonta az erődítéstechnika radikális átalakulását, mely kora újkori csúcspontjának tekinthető a Vauban-féle rendszer, amely

⁷² A herceg szolgálatában álló lotaringiai ezredek egy részét IV. Károly herceg halála (1675) utáni években beolvasztották a császári hadseregbe, de a hercegség függetlenségének hívei hazájukhoz való kötődésük jellegzetes hagyományait ott is megőrizték. Lásd ehhez: *Petiot* 2009. 51–60. o.

⁷³ Lásd ehhez: *Léonard* 1958.

⁷⁴ *Bély* 2001. 318. o.

⁷⁵ *Testament* 1696.

éppen a XVII. század végén nyerte el végső formáját. Elsősorban a nyugati hadszíntéren a háborúk fő célja a stratégiai jelentőségű erődítmények elfoglalása volt. Ennek következményeképpen a korabeli béketárgyalások középpontjában is a fontos erődítmények hovatartozása, illetve esetleges lerombolása vagy felépítése állt.⁷⁶ Ez alól a török háborúk sem jelentettek kivételt, hiszen már például a vasvári béke főbb pontjai is erre vonatkoztak. Az elhúzódó ostromok jelensége a korszak meghatározó konfliktusává vált és ez kormányzati szempontból is kedvezőbb helyzetet teremtett, hiszen az uralkodók a távolból is könnyebben irányíthatták a hosszú várostromokkal járó hadjáratokat és részben ennek is köszönhető az úgynevezett kabinetháború jelenségének kialakulása a vizsgált korszakban, amely nagy jelentőséget tulajdonított a hadjáratok központi logisztikai tervezésének és irányításának, amint erre a fenti gondolatok is utaltak.

A *Journal* számos példát hoz a logisztikai kérdések különböző hadjáratok során való alkalmazására, de magyar szempontból talán érdekesebbek a nyugat-európai „mainstream”-tól eltérő reformok. Ennek legjellegzetesebb példáját a magyar kisháborús harcászat hatékonyságának felismerése és a magyar huszárezredek alkalmazása. A magyar könnyűlovasság előnyeiről a herceg személyesen meggyőződhetett a törökellenes háborúk kisháborús hadműveletek és kurucokkal való csatározások során. A *Journal* folyamatosan megemlékezik az 1683-ban létező három magyar huszárezred – a Barkóczy-, Gombos- és Petneházy-ezredek – katonai teljesítményéről. Sikereik ellenére ezeknek az ezredeknek még hosszú időre volt szükségük ahhoz, hogy a császári hadsereg szolgáló ezredek egyenrangúnak tekintsék őket. Gyakran a hadjáratok ezredlistáinak végén jelzik őket, mint különleges egyedi egységeket. Ugyanakkor a *Journal* szövegében már gyakorlattal használja a szerző a kisháborús taktika különféle szakaszait, amelyek elsősorban a téma a XVIII. században virágzó szakirodalmában terjednek majd el széles körben. A *Journal* utolsó 1689-es hadjáratában tapasztalhatjuk a huszárság nyugat-európai alkalmazásának példáit is.⁷⁷ Érdemes itt megjegyeznünk, hogy a magyar könnyűlovasság legkorábbi nyugat-európai megjelenéséről éppen a fent említett bencés tudós és történétíró, Dom Augustin Calmet emlékezett meg egy lotaringiai forrás alapján. Dom Calmet szerint a Rajnán átkelő IV. Károly lotaringiai herceg seregéhez tartozó magyarok első csoportja 1635. március 30-án egy fogoly kapitányt akart feláldozni annak emlékére, hogy a magyarok évszázadok óta – vagyis a kalandozó hadjáratok ideje óta – először viseltek hadat Rajnán-túli területen.⁷⁸ IV. Károly herceg egyébként valószínűleg hamar bizalmába

⁷⁶ Bois 2012. 251–264. o.

⁷⁷ Tóth 2005–2006. 22–227. o.

⁷⁸ „Là un Régiment de Hongrois joignit Son Altesse, & à son passage tailla en pièces la Garnison du Château de Hambourg. Le Duc Charles eut beaucoup de peine de tirer de leurs mains un Capitaine qu'ils vouloient sacrifier sur le bord du Rhin, en perpétuelle mémoire de leur passage de ce fleuve ; étant les premiers de leur Nation, qui depuis plusieurs siècles s'étoient fait voir en deça du Rhin.” Calmet 1728. 3. k. 306. o. Egy másik történétíró, Jean Forget *Vie manuscrite de Charles IV* című művében a hun–magyar rokonság tézise alapján egyenesen Attiláig vezeti vissza e barbár szokást: „Poursuivant le cours de ses exploits, pendant que Rohan entra en Suisse, le duc, complètement guéri, tailla en pièces la garnison de Hombourg (Suisse), avec un régiment de quinze compagnies hongroises, et s'apprêta à faire passer le Rhin à son armée. N'oublions pas ici, de mentionner un fait qui dépeint la férocité des soldats commandés par Charles de Lorraine. Forget nous raconte qu'il fut obligé de leur arracher des mains un capitaine qu'ils voulaient sacrifier, en guise d'holocauste, pour célébrer, disaient-ils, le premier passage du Rhin par les Hongrois depuis Attila...” Idézi: *Des Robert* 1691. 83–84. o.

fogadta a magyar huszárokat, mivel a feljegyzések szerint magyar lovasok kíséretében haladt át 1635 októberében egy franciák által megszállt lotaringiai területen.⁷⁹

A *Journal* szerzője szerint V. Károly herceg 2500 magyar lovast alkalmazott a Rajnamenti területeken az 1689-es németországi hadjárat során. Elsősorban a felderítések és kis-háborús hadműveletek során látta fővezér hasznát a magyar lovasságnak. Megfigyelhető volt egyébként egy érdekes, a magyar huszárokéhoz hasonló német könnyűlovasság megjelenése is, amelyet a franciák ellen felkelő lovas szabadcsapatok alkottak. Ezeket franciául *chenapan-oknak*⁸⁰ nevezték, és a huszárokéhoz hasonló feladatokat láttak el. Az utolsó hadjárat során számos egyéb a magyarországi törökellenes háborúkban szerzett katonai tapasztalatot próbált alkalmazni több-kevesebb sikerrel a herceg. Ezek közül a legeredetibb az iják és nyilak pszichológiai hadviselésben való alkalmazása volt. Mainz ostrománál jegyezte fel a napló szerzője, hogy a várba nyilvesszőkre erősített demoralizáló híreket lőttek íjjal, és így próbálták a védők kitartását megtörni.⁸¹

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy Lotaringiai V. Károly hadjáratainak naplója elsősorban forrást nyújt a korabeli nagyszabású európai hadügyi reformfolyamatok – mint például az úgynevezett „hadügyi forradalom” – törökellenes háborúkban való alkalmazására. A magyarországi törökellenes háborúk 1683–1689-i szakaszára vonatkozólag rendkívül fontos információkkal szolgál, amelyeket a magyar történetírás eddig csak részben használt fel. A *Journal* fennmaradt kéziratának szerzője – nagy valószínűséggel François Le Bègue apát – e török háború kilenc évének eseményeiről részletes és pontos naplót hagyott hátra, amellyel tudatosan az eljövendő történeti kutatásokat szeretne volna támogatni. A kontrollforrások és a történeti kutatások tanúsága szerint a *Journal* olyan megbízható és objektív forrásanyagot képvisel, amely az említett hadjáratok hadi eseményein kívül korabeli politikai kommentárokat, családtörténeti és történeti földrajzi adatokat és rendkívül változatos kultúrtörténeti adalékokat tartalmaz. A kézirat hányatott sorsa részben megmagyarázza, hogy miért került el a francia történészek figyelmét, mivel Augustin Dom Calmet klasszikusnak nevezhető Lotaringia történetének (*Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine*) megjelenése óta, csak kevesen kutatták a kéziratot. A magyar és osztrák történészek „óvatosságára” azonban nagyon kevés indokot találunk, hiszen a korszak e kiemelt forrása már régóta ismert a kutatók előtt. A magyarázat valószínűleg Lotaringiai Károly személyének és jelentőségének a nemzeti történetírások szűk kereteibe nehezen illeszthető be. Életpályája az évszázadokon keresztül vitatott hercegségeinek „kényes kérdése” miatt a feledés homályába merült. Remélhetőleg e forrás újbóli felfedezése, közeli tudományos igényű kiadása lehetőséget nyújt – reményeink szerint immár nemzetközi keretek között – a témára vonatkozó kutatások folytatására és elmélyítésére.

⁷⁹ Fulaine 1997. 129. o.

⁸⁰ Chenapan (másképpen *snapan*, *snaphaine*, magyarul a „martialóc” XVII. századi elnevezése), a szó valószínűleg a német *Schappahn* (magyarul a „szakállas puská”) szóból ered.

⁸¹ „Le Duc qui avoit eu cet avis d'ailleurs voulant tascher d'affoiblir la garnison par la desertion aussy bien que par le feu s'avisa de faire jetter dans la place des billets à des fleches en la maniere que les Tartares attachent les feux d'artifice pour bruler les villes. Ces billets portoient que les generaux de l'Empereur et de ses allies ayant esté avertys que les soldats de la garnison de Mayence apprehendoient d'en sortir crainte d'estre mal traittez dans le camp, il les assuroit qu'ils y trouveroient toute sorte de seureté et de bon traitement, soit qu'ils voulussent prendre service, soit qu'ils voulussent passer ailleurs.” ÖStA HHStA LH Kt. 50. Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (1683–89), fol. 323.

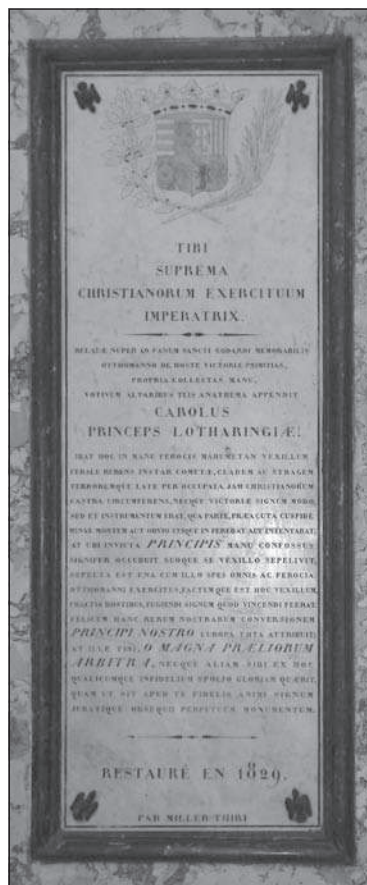
A fiatal Károly herceg portréja (Bibliothèques de Nancy)

A szentgothárdi csata ábrázolása Sébastien Leclerc Les actions glorieuses de S. A. S. Charles [V], duc de Lorraine című művében (Bibliothèques de Nancy)

*A török zászlót elragadó
Lotaringiai Károly herceget ábrázoló rajz
a Nancy-i Városi Könyvtárban
(Bibliothèques de Nancy)*

*Lotaringiai Károly herceg szentgotthárdi
csatában való részvételének emléktáblája
a Nancy-i Segítő Miasszonyunk templomban
(Fotó: Alain Petiot)*

Bécs ostromának ábrázolása az Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur című munkában (Bibliothèques de Nancy)

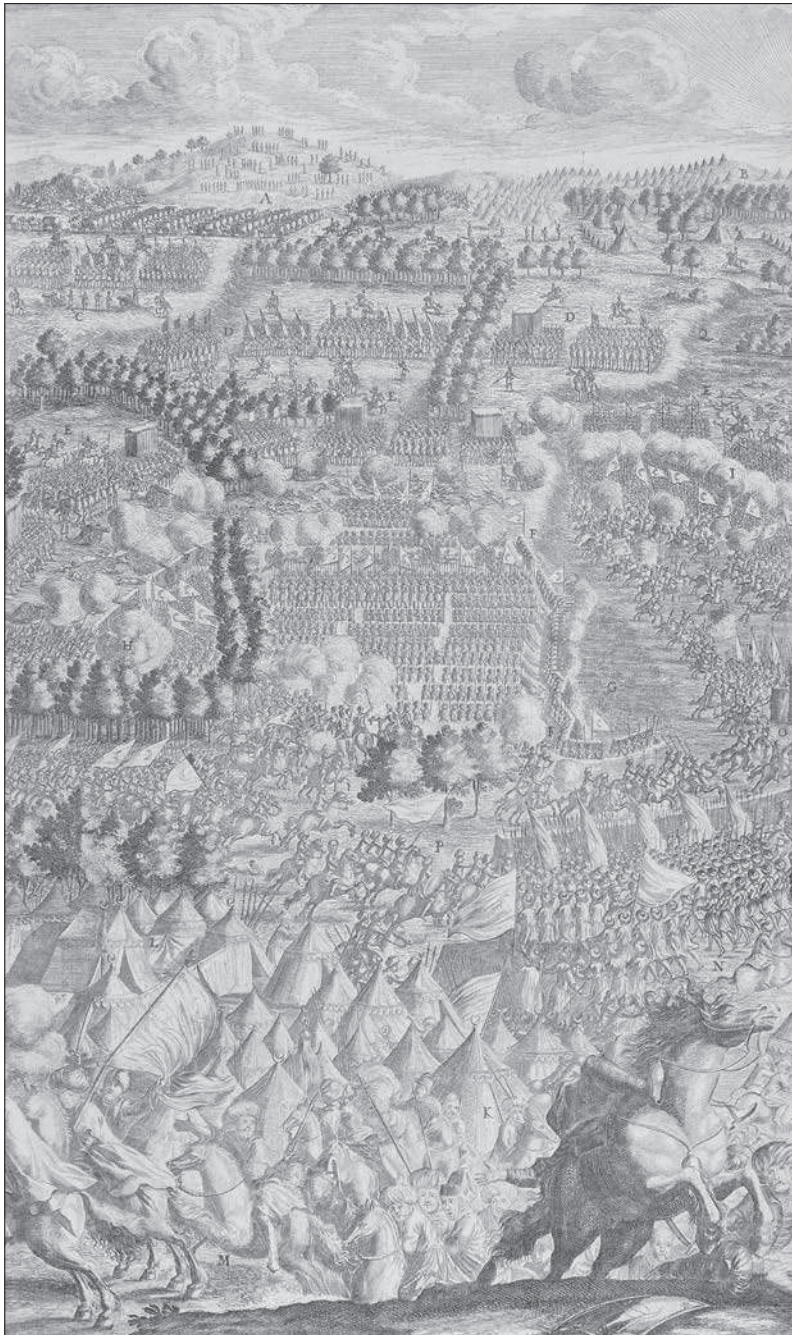
A kahlenbergi csata ábrázolása Sébastien Leclerc Les actions glorieuses de S. A. S. Charles [V], duc de Lorraine című művében

Érsekújvár ostroma és a táti csata ábrázolása az Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur című munkában (Bibliothèques de Nancy)

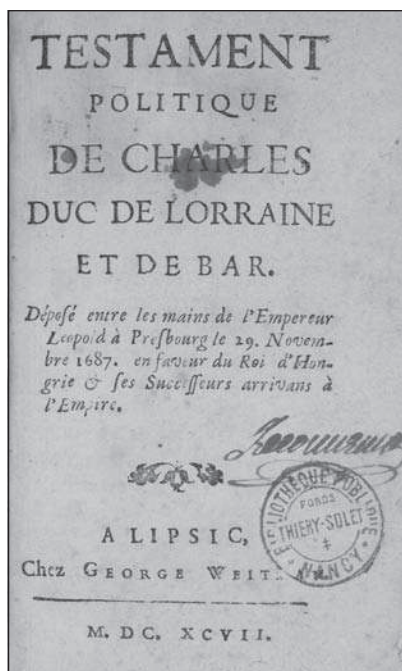

*Buda ostromának ábrázolása Sébastien Leclerc Les actions glorieuses
de S. A. S. Charles [V], duc de Lorraine című művében
(Bibliothèques de Nancy)*

*A harsányhegyi csata ábrázolása az *Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur* című munkában (Bibliothèques de Nancy)*

*A Testament politique de Charles de
Lorraine
című munka címlapja
(Bibliothèques de Nancy)*

*V. Lotaringiai Károly herceg
felöltökori portréja
(Charles Herbel műve)
(Bibliothèques de Nancy)*

BIBLIOGRÁFIA

- Andriot* 2008. *Cédric Andriot*: Dom Calmet : une œuvre à l'épreuve du temps. In: Dom Augustin Calmet : un itinéraire intellectuel. Éd. *Philippe Martin – Fabienne Henryot*. Paris, 2008. 49–65. o.
- Aubert* 1863. Dictionnaire de la noblesse : contenant les généalogies, l'histoire et la chronologie des familles nobles de France. Éd. *François-Alexandre Aubert de la Chesnaye*. Tom. 19. Paris, 1863–1876.
- Barker* 1967. *Thomas M. Barker*: Double Eagle and Crescent. Vienna's Second Siege and its Historical Setting. Albany, 1967.
- Bastl* 2015. *Beatrix Bastl*: Karl V. Leopold Herzog von Lothringen (1643–1690). In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang • Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique • Magnificent Wedding, Joyous Feasts, Dramatic End. (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 29). Hg. *Renate Zedinger*. Bochum, 2015. 57–70. o.
- Baumont* 1894. *Henri Baumont*: Études sur le règne de Léopold, duc de Lorraine et de Bar (1697–1729). Paris, 1894.
- Beauvau* 1688. *Marquis de Beauvau*: Mémoires pour servir à l'histoire de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1688.
- Beauvau* 1689. *Marquis de Beauvau*: Suite des mémoires pour servir à l'histoire de Charles V, neveu de Charles IV, Duc de Lorraine & de Bar. Cologne, 1689.
- Benda – Várkonyi* 1986. Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk. *Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1988.
- Bekk* 1883. *Dr. Adolf Bekk*: Unsere Helden. Lebensbilder für Heer und Volk. B. Die Vertheidiger Wiens in der Türkenkriege 1529 und 1683. Salzburg, 1883.
- Bély* 2001. *Lucien Bély*: Histoire des relations internationales en Europe XVIIe–XVIIIe siècles. Paris, 2001.
- Bérenger* 1983. Les relations franco-autrichiennes sous Louis XIV. Siège de Vienne (1683). Éd. *Jean Bérenger*. Saint-Cyr–Coëtquidan, 1983.
- Bérenger* 2010a. *Jean Bérenger*: La politique de l'Empereur Léopold Ier face à l'Empire ottoman. In: La politica, la scienza, le armi. Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa. Éd. *Raffaella Gherardi*. Bologna, 2010. 21–38. o.
- Bérenger* 2010b. *Jean Bérenger*: La Hongrie des Habsbourg, Tome I de 1526 à 1790. Rennes, 2010.
- Bogdan* 2005. *Henry Bogdan*: La Lorraine des ducs. Sept siècles d'histoire. Paris, 2005.

- Bois* 2012. *Jean-Pierre Bois*: La paix. Histoire politique et militaire. Paris, 2012.
- Buda* 1986. *Buda expugnata 1686 Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai.* Szerk. *Bariska István – Haraszti György – Varga J. János.* 2. k. Budapest, 1986.
- Calmet* 1728. *Dom Augustin Calmet*: Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine. Tom. 3. Nancy, 1728.
- Calmet* 1751. *Dom Augustin Calmet*: Bibliothèque lorraine, ou Histoire des hommes illustres qui ont fleuri en Lorraine, dans les Trois Évêchés, dans l'archevêché de Trèves, dans le duché de Luxembourg, etc. Nancy, 1751.
- Cardini* 2011. *Franco Cardini*: Il turco à Vienna. Soria del grande assedio del 1683. Roma, 2011.
- Chevrier* 1784. *Chevrier*: Histoire secrète de quelques personnages illustres de la Maison de Lorraine par l'auteur du Colporteur. Tom. II. London, 1784.
- Collin* 1988. *Hubert Collin*: Les archives de la Maison de Lorraine à Vienne, In: Les Habsbourg et la Lorraine, Actes du colloque international organisé par les Universités de Nancy II et Strasbourg III dans le cadre de l'UA 703 (Nancy II – CNRS) – 22, 23, 24 mai 1987. Éd. *Jean-Paul Bled – Eugène Faucher – René Taveneaux.* Nancy, 1988. 29–38. o.
- Cuénot* 1988. *René Cuénot*: Les victoires décisives du Duc Charles V de Lorraine dans la plaine de Hongrie. *Le Pays Lorrain* (1988). 3–24. o.
- Czigány* 1998. *Napló Buda avagy Offen erős városának híres ostromáról...* S. a. r. *Czigány István.* Budapest, 1998.
- De Ponte* 1701. *Dom Miguel Gonzalva de Ponte*: Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine destiné à son altesse royale Léopold I son digne successeur. Nancy, 1701.
- De la Brune* 1691. *Jean de la Brune*: La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, Généralissime des Troupes Impériales. Amsterdam, 1691.
- Des Robert* 1691. *Ferdinand des Robert*: Campagnes de Charles IV Duc de Lorraine et de Bar 1634–1638. Paris–Nancy, 1883.
- Eickhoff* 1988. *Ekkehard Eickhoff*: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. Stuttgart, 1988.
- État 1936. État numérique des fonds de la correspondance politique de l'origine à 1871. Paris, 1936.
- Feigl* 1993. *Erich Feigl*: Halbmond und Kreuz. Marco d'Aviano und die Rettung Europas. Wien, 1993.
- Foucault de la Poupardière* 1791. *Charles Louis de Foucault de la Poupardière*: Histoire de Léopold Ier, duc de Lorraine et de Bar. Bruxelles, 1791.

- Frescot* 1693. *Frescot: Vita di Carlo Quinto duca di Lorena, e di Bar etc.* Bologna, 1693.
- Frizon* 1725. *Nicolas Frizon: Histoire abrégée de la vie d'Eléonore-Marie, archiduchesse d'Autriche.* Nancy, 1725.
- Fulaine* 1997. *Jean-Charles Fulaine: Le Duc Charles IV de Lorraine et son armée 1624–1675.* Metz, 1997.
- Gaber* 1986. *Stéphane Gaber: Et Charles V arrêta la marche des Turcs. Un Lorrain sauveur de l'Occident chrétien.* Nancy, 1986.
- Garapon* 2007. *Mémoires d'État et culture politique en France (XVIe–XIXe siècles).* Éd. *Jean Garapon.* Nantes, 2007.
- Gold* 1976. *Winfried Gold: Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683–1687.* München, 1976.
- Hamel* 1892. *Jean du Hamel de Breuil: Le testament politique de Charles V de Lorraine,* Paris, 1892.
- Haussonville* 1686. *Haussonville: Journal de la glorieuse conquête de la ville de Bude capitale du royaume d'Hongrie par les armées victorieuses de l'Empereur Léopold I, sous le commandement de Son Altesse Sérénissime le Duc de Lorraine & l'Electeur de Bavière.* H. n., 1686.
- Hochedlinger* 2003. *Michael Hochedlinger: Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797.* London–New York–Toronto etc., 2003.
- Jeanmougin* 2005. *Bertrand Jeanmougin: Louis XIV à la conquête des Pays-Bas espagnols. La guerre oubliée 1678–1684.* Paris, 2005.
- Károlyi – Wellmann* 1936. *Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban.* S. a. r. *Wellmann Imre.* Budapest, 1936.
- Kont* 1913. *Kont Ignác: Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire des documents manuscrits (travaux de la conférence d'Études hongroises à la Sorbonne).* Paris, 1913.
- Köpeczi* 1985. *Köpeczi Béla: A felvilágosodás egyik botrányköve: a magyarországi és egyéb vámpírok.* In: *Köpeczi Béla: Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig,* Budapest, 1985. 337–355. o.
- Kramer* 1954. *Hans Kramer: Herzog Karl V. von Lothringen und Königinwitwe Eleonore in Tirol. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, LXII.* (1954) 460–489. o.
- Le Cler* 1869. *G. Le Cler: Charles de Vaudémont.* Paris, 1869.
- Léonard* 1958. *Émile G. Léonard: L'armée et ses problèmes au XVIIIe siècle.* Paris, 1958.

- Marsigli* 1732. L'état militaire de l'Empire ottoman, ses progrès et sa décadence par M. de comte de Marsigli de l'Académie Royale des Sciences de Paris, et de Montpellier, de la Société Royale de Londres et Fondateur de l'Institut de Boulogne. Tom. 2. La Haye–Amsterdam, 1732.
- Mollay* 1986. Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686. Szerk. *Mollay Károly*. Budapest, 1986.
- Motta* 2015. *Anne Motta*: Noblesse et pouvoir princier dans la Lorraine ducale 1624–1737. Paris, 2015.
- Mühlwerth-Gärtner* 1883. *Friedrich F. von Mühlwerth-Gärtner*: Bie Belagerung und Entlaß von Wien im Jahre 1683. Wien, 1883.
- Négyesi* 1986. *Négyesi Lajos*: Az 1685. évi táti csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 4. sz. 1061–1082. o.
- Nicklas* 2011. *Thomas Nicklas*: « Affirmer, nier, ou demeurer dans le doute. » Lothringens Geschichtsschreiber Dom Calmet in der historiographische Grauzone. In: Glaubensformen zwischen Volk und Eliten. Frühneuzeitliche Praktiken und Diskurse zwischen Frankreich und dem Heiligen Römischen Reich. Hg. *Thomas Nicklas*. Halle–Wittemberg, 2011. 43–57. o.
- Nolano* 1699. *Gio Birlic Nolano*: Historia della vita di Carlo V. Duca di Lorena et di Bar, Generalissimo delle truppe imperiali. Venetia, 1699.
- Nouzille* 1988. *Jean Nouzille*: Charles V de Lorraine, les Habsbourg et la guerre contre les Turcs de 1683 à 1687. In: Les Habsbourg et la Lorraine, Actes du colloque international organisé par les Universités de Nancy II et Strasbourg III dans le cadre de l'UA 703 (Nancy II – CNRS) – 22, 23, 24 mai 1987. Éd. *Jean-Paul Bled – Eugène Faucher – René Taveneaux*. Nancy, 1988. 29–38. o.
- Petiot* 2005. *Alain Petiot*: Les Lorrains et l'Empire. Dictionnaire biographique des Lorrains et de leurs descendants au service des Habsbourg de la Maison d'Autriche. Versailles, 2005.
- Petiot* 2009. *Alain Petiot*: Un héritage du duc Charles V. Les régiments lorrains dans l'armée impériale, In: Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis. Hg. *Renate Zedinger – Wolfgang Schmale*. (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts 23.) Bochum, 2009.
- Petiot* 2015. *Alain Petiot*: La minorité du duc Léopold à Innsbruck (1690–1698). In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang • Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique • Magnificent Wedding, Joyous Feasts, Dramatic End. (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 29). Hg. *Renate Zedinger*. Bochum, 2015. 85–108. o.

- Polgár* 2014. *Polgár Balázs*: The First and the Second „Battle of Mohács” (AD 1526, 1687). Archaeological Research and Perspectives. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1. (2014) 197–213. o.
- Polgár* 2015. *Polgár Balázs*: Claude-Louis-Hector de Villars márki és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 184–201. o.
- Polgár* 2016. *Polgár Balázs*: Újabb terepkutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 2. sz. 393–414. o.
- Roller* 1882. *Reinhold Roller*: Das Politische Testament Karl’s V. von Lothringen von 1687. *Historische Zeitschrift*, 48. (1882) 45–94. o.
- Roy* 1999. *Philippe Roy*: Louis XIV et le Second siège de Vienne (1683). Paris, 1999.
- Roy – Tóth* 2015. *Philippe Roy – Ferenc Tóth*: La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683). Paris, 2014.
- Seidl* 1937. *Ferdinand Stöller*: Das Lothringische Hausarchiv als Geschichtsquelle. *Historische Blätter (Festschrift für Bittner)*, 7. (1937) 33–45. o.
- Stöller* 1933. *Ferdinand Stöller*: Neue Quellen zur Geschichte des Türkenjahres 1683. *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, Ergänzungsband*, XIII. (1933) 1. sz.
- Stoye* 1967. *John Stoye*: Wien 1683 oder die Rettung des Abendlandes. Wien–Düsseldorf, 1967.
- Sturminger* 1962. *Walter Sturminger*: Herzog Karl V. von Lothringen und Bar (1643–1690). *Studien der Wiener Katholischen Akademie*, 2. (1962) 185–208. o.
- Szita* 1987. Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. S. a. r. *Szita László*. Pécs, 1987.
- Testament 1696. Testament politique de Charles, duc de Lorraine et de Bar, déposé entre les mains de l’empereur Léopold à Presbourg, le 29 novembre 1687, en faveur du roi d’Hongrie et ses successeurs arrivant à l’Empire. Lipsic [Lipscse?], 1696.
- Thürheim* 1883. *A. G. Thürheim*: Feldmarschall Ernst Rüdiger Graf Starhemberg 1683 Wiens ruhmvoller Vertheidiger (1638–1701). Wien, 1883.
- Tóth* 2005–2006. *Ferenc Tóth*: La diffusion des hussards en Europe XVe siècle–XIXe siècle. *Cahiers d’études et de recherches du musée de l’Armée (Armes et cultures de guerre en Europe centrale XVIIe siècle–XVIIIe siècle)*, 6. sz. (2005–2006) 221–236. o.
- Tóth* 2015a. *Ferenc Tóth*: Le Journal de Charles V de Lorraine comme source pour l’histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs. *Histoire, Economie & Société*, 34. (2015) 3. sz. 90–103. o.

- Tóth* 2015b. *Ferenc Tóth*: Une source méconnue de l'histoire des Habsbourg: Le Testament politique de Charles V, duc de Lorraine. In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang • Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique • Magnificent Wedding, Joyous Feasts, Dramatic End. (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 29). Hg. *Renate Zedinger*. Bochum, 2015. 71–84. o.
- Tóth* 2015c. *Ferenc Tóth*: Réflexions sur la politique et la diplomatie d'un prince éclairé avant les Lumières : Le Testament politique de Charles V, duc de Lorraine. *Revue d'histoire diplomatique*, 2015. 3. sz. 225–243. o.
- Tóth* 2016a. *Ferenc Tóth*: Charles V, Duke of Lorraine and the Battle of Mogersdorf/Saint Gotthard. In: Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664: Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses. Hg. *Karin Sperl – Martin Scheutz – Arno Strohmeyer*. Eisenstadt, 2016. 215–230. o.
- Tóth* 2016b. *Tóth Ferenc*: Egy felvilágosult uralkodó gondolatai a felvilágosodás előtt: Lotaringiai Károly herceg Politikai testamentuma, a magyar történelem elfelejtett forrása. *Történelmi Szemle*, LVIII. (2016) 3. sz. 215–230. o.
- Urbanski* 1983. *Hans Urbanski*: Karl von Lothringen. Österreichs Türkensieger. Wien–München, 1983.
- Varga* 1986. *Varga J. János*: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986.
- Varga* 2007. *Varga J. János*: Válaszúton – Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Budapest, 2007.
- Wentzcke* 1942. *Paul Wentzcke*: Letzte Heerfahrt. Herzog Karl V. von Lothringen im zweiten Reichskrieg gegen Frankreich (1689). *Elsaß-Lothrigisches Jahrbuch*, XX. (1942) 239–271. o.
- Wentzcke* 1943. *Paul Wentzcke*: Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen, Leipzig, 1943.
- Zedinger* 2008. *Renate Zedinger*: Heurs et malheurs de la Maison de Lorraine à Innsbruck. *Le Pays Lorrain*, juin 2008. 107–112. o.

RÖVIDÍTÉSEK

ÖStA HHStA LH	Österreiches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Lothringisches Hausarchiv
Kt. 50.	Karton 50. Memoires des campagnes et des actions de guerre depuis 1670 jusqu'en 1689
Kt. 51.	Karton 51. Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (1683–89)
Kt. 74.	Karton 74. Extrait des registres
BMN	Bibliothèque Municipale de Nancy, Nancy, Kézirattár
MS 1845-1846 (1032-1033)	Vie de Charles 5 duc de Lorraine (par le père Hugo)
MS 825 (86)	Histoire de la vie de Charles V du père Hugo

Ferenc Tóth

THE DIARIES OF THE MILITARY CAMPAIGNS OF CHARLES V, DUKE OF LORRAINE:
AN IMPORTANT SOURCE OF THE ANTI-OTTOMAN CAMPAIGNS IN HUNGARY
BETWEEN 1683 AND 1688

Abstract

The name of Charles V, Duke of Lorraine is tightly linked to the Early Modern history of the Kingdom of Hungary, mainly because of the supreme commander role he played in the reconquest of Buda (1686) and in the fighting against the Turks to retake Hungary. The in-depth exploration of the life's work of this renowned historical figure, however, has been neglected by Hungarian and international history writing. The main reason behind this gap lies in the fact that, similar to many of the similar European historical figures of his time, Duke Charles became a "stepson" of national history writings. The most important sources in connection with Charles of Lorraine can be found at the departments of Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Lothringisches Hausarchiv in Vienna. The Duke ordered detailed recording of the events of his military campaigns in Hungary. A number of variations of his battle workbooks, written most probably by a nobleman from Lorraine, François Le Bègue, are kept at the central archives in Vienna.

The several-thousand-page long body of sources includes a carefully edited summarizing version (ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv Kt. 51 №. 3 *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* (1683–89) – 348 folio). The authors probably wished to publish the compilation in printed form. According to the control sources and historical research, the *Journal* is a reliable and objective source, which describes not only the events of the abovementioned campaigns but it includes contemporary political commentaries, data related to the history of families and geography, as well as diverse pieces of information related to cultural history. The vicissitudes the manuscript went through partly explain why French historians neglected this source. Only

few people have studied it since the publication of Augustin Dom Calmet's classic work *The History of Lorraine (Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine)*. However, we find very few reasons behind the "cautiousness" of Hungarian and Austrian historians, for this outstanding source of the period has long been known by scholars. The explanation may lie in the fact that Charles of Lorraine's personality and significance, his life's work was difficult to place within the tight framework of national history writings. Furthermore, the "delicate question" of his duchy, debated for centuries, resulted in his name sinking to oblivion. Hopefully the rediscovery of this source as well as its scholarly publication coming soon will offer the possibility to continue and deepen the research in this topic.

Ferenc Tóth

DAS TAGEBUCH DER FELDZÜGE VON KARL V. (LOTHRINGEN): EINE WICHTIGE
QUELLE DES ABSCHNITTES DER UNGARNFELDZÜGE GEGEN DIE TÜRKEN
ZWISCHEN 1683 UND 1688

Resümee

Die Person Karl V. (Lothringen) ist eng mit der Geschichte des Königreichs Ungarn in der frühen Neuzeit verbunden, in erster Linie wegen seiner Rolle als kaiserlicher Oberbefehlshaber bei der Rückeroberung von Buda (Ofen) im Jahr 1686 und der Kämpfe um die Rückerlangung Ungarns aus der Besetzung durch die Türken. Zugleich blieb uns jedoch die ungarische und universelle Geschichtsschreibung die eingehende Erforschung des Lebenswerks dieser namhaften historischen Persönlichkeit lange Zeit schuldig. Der Grund dafür ist in erster Linie, dass Herzog Karl – wie mehrere ähnliche Persönlichkeiten der europäischen Geschichte seiner Zeit – von den nationalen Geschichtsschreibungen stiefmütterlich behandelt wurde. Der bedeutendste Nachlass in Bezug auf Karl V. befindet sich im Lothringischen Hausarchiv des Haus-, Hof- und Staatsarchivs in Wien. Der Herzog ließ die Ereignisse seiner Feldzüge in Ungarn genau aufzeichnen. In den Zentralarchiven von Wien sind gleich mehrere Versionen der Kriegstagebücher bekannt, die mit großer Wahrscheinlichkeit von François Le Bègue, einem Adeligen aus Lothringen, verfasst wurden.

Unter dem Quellenmaterial von mehreren Tausend Seiten befindet sich eine zusammenfassende, sorgfältig redigierte Version (ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv Kt. 51 №. 3 *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* (1683–89) – 348 Folien), die von den Verfassern vermutlich auch in Druckform veröffentlicht werden sollte. Aufgrund der Kontrollquellen und der historischen Forschungen ist das *Journal* ein verlässliches und objektives Quellenmaterial, das außer den Kriegsereignissen der erwähnten Feldzüge auch zeitgenössische politische Kommentare, Angaben in Bezug auf Familiengeschichte, Geschichte und Geographie sowie äußerst abwechslungsreiche Informationen aus dem Bereich Kulturgeschichte enthält. Das wechselhafte Schicksal des Manuskripts erklärt teilweise, warum es von den französischen Historikern nicht beachtet worden war. Seit dem Erscheinen der Geschichte von Lothringen von Augustin Dom Calmet (*Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine*), die als Klassiker bezeichnet werden kann, wurde dieses Manuskript nämlich nur von wenigen Personen erforscht. Für die „Vorsicht“ der ungarischen und österreichischen Historiker finden wir jedoch nur sehr wenige Gründe, weil diese besondere Quelle der Zeit den Forschern bereits seit langem

bekannt ist. Die Erklärung geriet vermutlich wegen der Tatsache, dass die Person und Bedeutung von Karl V., sein Lebenslauf nur schwer in den engen Rahmen der nationalen Geschichtsschreibungen eingefügt werden kann und wegen der „heiklen Frage“ seiner Jahrhunderte hindurch umstrittenen Fürstentümer in Vergessenheit. Wir können nur hoffen, dass die erneute Entdeckung dieser Quelle und die schon bald veröffentlichte Ausgabe von wissenschaftlichem Anspruch eine Möglichkeit bietet, die Forschungen zum Thema fortzusetzen und zu vertiefen.

Ferenc Tóth

JOURNAL DES CAMPAGNES DE CHARLES V DE LORRAINE : UNE SOURCE
IMPORTANTE DES CAMPAGNES DE HONGRIE CONTRE LES TURCS ENTRE
1683 ET 1688

Résumé

La personne de Charles V de Lorraine est étroitement liée à l'histoire du Royaume de Hongrie du début de l'âge moderne, principalement en raison de son rôle de chef suprême au moment de la reprise de Buda (1686) et de la reconquête de la Hongrie sous domination ottomane. Néanmoins, l'historiographie hongroise et universelle a une dette ancienne quant à l'exploration en détail de l'œuvre de ce personnage historique remarquable. En effet, Charles de Lorraine est devenu le « mal-aimé » des historiographies nationales comme d'autres personnalités historiques européennes de son époque. Le plus important legs relatif à Charles de Lorraine se trouve dans la section Lothringisches Hausarchiv de Haus-, Hof- und Staatsarchiv de Vienne. Le duc fit rédiger des notes précises sur les événements de ses campagnes de Hongrie. Les archives centrales de Vienne conservent plusieurs versions de ces journaux de guerre qui furent très probablement écrits par François Le Bègue, un aristocrate de Lorraine.

Parmi ces sources de plusieurs milliers de pages, on trouve une version synthétique soigneusement rédigée (ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv Kt. 51 №. 3. *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine* (1683–89) – 348 folio) qui fut probablement destinée à être publiée. Au vu des sources de contrôle et des recherches historiques, le *Journal* est une source crédible et objective qui contient, en plus des événements militaires des campagnes citées ci-avant, des commentaires politiques d'époque, des données historio-géographiques et d'histoire familiale, ainsi que des contributions très diverses à l'histoire culturelle. Le sort mouvementé du manuscrit explique en partie pourquoi il a échappé à l'attention des historiens français qui furent en effet peu nombreux à l'étudier depuis la publication de l'ouvrage classique d'Augustin Dom Calmet (*Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine*). Toutefois, nous avons du mal à expliquer la « prudence » des historiens hongrois et autrichiens, puisque les chercheurs connaissent depuis longtemps cette source majeure de l'époque. Voici une des raisons possibles : la personne et l'importance de Charles de Lorraine sont tombées dans l'oubli en raison de sa carrière dépassant les cadres étroits des historiographies nationales et de la « question délicate » de ses duchés contestés pendant des siècles. On peut espérer que la redécouverte de cette source et sa publication prochaine à vocation scientifique permettront de poursuivre et d'approfondir les recherches en la matière.

Ференц Тот

ДНЕВНИК ВОЕННЫХ ПОХОДОВ ЛОТАРИНГСКОГО ПРИНЦА КАРЛА V.: ВАЖНЫЙ
ИСТОЧНИК ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННЫХ ПОХОДОВ ПРОТИВ ТУРКОВ МЕЖДУ
1683–1688 ГОДАМИ

Резюме

Личность герцога Лотарингского Карл V., тесно связана с историей Венгерского Королевства раннего нового века, в первую очередь из-за взятия назад Буды (1686) и из-за его роли как императорского главнокомандующего Венгрии в отвоевании от турецкого преклонения. Тем не менее, более тщательное исследование дела жизни этой известной исторической личности остаётся старым долгом венгерской и всеобщей истории. Причиной этого является, в первую очередь, то что аналогично многим европейским историческим личностям, герцог Карл стал «неродным ребёнком» национальной истории. Самое важное наследие относительно Карла Лотарингского можно найти в Вене в Haus-, Hof- und Staatsarchiv, в отделении Lothringisches Hausarchiv. Герцог приказал сделать точную запись событий своих военных походов в Венгрии. По всей вероятности, написанные лотарингским дворянином François Le Bègue многие варианты военных дневников наиболее известны и в центральных архивах в Вене.

Среди тысяч страниц исходного источника можно обнаружить вариант обобщающего характера, тщательно отредактированной версии (OSTA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv Кт. 51 №. 3 *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine V* (1683-89) – фолио 348), который, вероятно, создатели хотели опубликовать и в печатном виде. По свидетельству контрольных источников и исторических исследований журнал представляет собой такой надежный и объективный исходный материал, который кроме военных событий упомянутых военных походов содержит в себе политические комментарии, семейные истории и географические исторические данные и исключительно разнообразные культурные и исторические дополнения. Непростая судьба рукописи частично объясняет, почему она ускользнула от внимания французских историков, поскольку с появления так называемой классической истории Лотарингии Августин Дом Калмет (*Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine*), мало кто исследовал эту рукопись. Для «осторожности» венгерских и австрийских историков мы находим очень мало причин, так как с этим выдающимся источником этой эпохи уже давно знакомы исследователи. По всей вероятности объяснение было преданно забвению из-за личности и значимости Карла Лотарингского, из-за его карьеры, которую довольно трудно втеснить в рамки национальных историй и из-за «щепитильного вопроса» его графств оспариваемого в течении веков. Надеемся, что новое обнаружение этого источника, и издание его в скором времени с учётом научных требований предоставит возможность продолжить и углубить исследования по этой теме.